

**ВАЗОРАТИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ВА ИЛМИ
ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ
ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ СЛАВЯНИИ РОССИЯ ВА ТОҶИКИСТОН**

ВБД:930+537 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

АЛИМАРДОНОВ БОБОХОН МАҲМАДИЕВИЧ

**ТАЪРИХИ ЭЛЕКТРИКУНОНИИ НОҲИЯҲОИ ЧАНУБУ
ШАРҚИИ ТОҶИКИСТОН
(солҳои 20-уми асри XX – ибтидои асри XXI)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И
диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои
таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.00- Илмҳои таърихӣ ва
бостоншиносӣ (07.00.02 –Таърихи ватанӣ)

Душанбе – 2024

Диссертатсия дар кафедраи таърихи умумӣ ва ватании факултети таърих ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон омода гардидааст.

Роҳбари илмӣ: **Маликов Маҳмуд Ҳақимович**—доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Ҳамидзода Фурқат Муқим** – доктори илмҳои таърих, профессор, мудирӣ кафедраи таърих ва диншиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон
Раҳимов Файзиддин Дониёровиҷ – номзади илмҳои таърих, дотсент, мудирӣ кафедраи таърихи нав ва навини кишварҳои хориҷии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳимояи диссертатсия санаи 28 июни соли 2024 соати 13⁰⁰ дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.KOA-035 назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) амал мекунад, баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) ва сомонӣ расмӣ Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (www.institute-history.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи “ ___ ” _____ 2024 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои таърих

Иброҳимов М.Ф.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуй таҳқиқ. Халқи тоҷик таърихи дурудароз ва ибратбахшero аз сар гузарондааст. Тӯли ин таърихи пурпечуб дар инкишофи халқи тоҷик на бо хоҳиши он омилҳои муайяни мусбат ва марҳилаҳои рукуду фочиабор рух додаанд.

Дар байни марҳилаҳои мусбати инкишофи таърихи халқи тоҷик давраи Сомониён, асри XX ва оғози асри XXI-ро бояд ёдовар шуд, ки дар ҳаёти халқамон тағироти муайяни мусбати иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба вуқӯ пайваст. Дар байни дастовардҳои халқи тоҷик дар асри XX – оғози асри XXI ҳалли мушкилоти рушди энергетикӣ, таъбиқи он дар равандҳои заҳматталаби рушди иқтисодӣ, таҳсилот, илму фарҳанг ва дигарҳоро номбар кардан мумкин аст. Энергетика, ки бозахираҳои он Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми Осиёи Марказӣ ҷойи якумро ишғол менамояд, қувваи муҳимтарини истеҳсолкунанда ва аз ҷиҳати фарҳангӣ табдил диҳанда аст, ки ин матлабро электронунии ноҳияҳои аз ҷиҳати стратегӣ муҳими ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ дар давраи асри XX – оғози XXI инъикос менамояд. Масъалаҳои электронунии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар назди Ҳукумати Тоҷикистони шуравӣ ва ҳукумати Тоҷикистони соҳибистиклолу якпорча мавқеи махсус доштанд. Сабаби асосии ин вазъ аз он иборат буд, ки ноҳияҳои ин минтақа ҳамчун мавзеи муҳофизатии наздисарҳадӣ бо Афғонистон ба ҳисоб мерафтанд. Аз ин рӯ инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаҳои назди сарҳадӣ дар таҳти назорати махсуси ҳукумати кишвар қарор дошт. Бо дарназардошти ин омил дар солҳои аввали Ҳокимияти шуравӣ дар ин минтақа аввалин роҳҳо бо рӯйпӯши сахта сохта шуда, равшании электриики аввалин гузаронида шуд. Аз 250 истгоҳи барқии барои ҷумҳурӣ ҷудо кардашуда ба ин ноҳияи наздисарҳадӣ 73 истгоҳи барқии сайёре, ки бо сӯзишворӣ кор мекарданд ва ғайр аз хатҳои сарҳадӣ онҳоро наздиктарин нуқтаҳои аҳолинишин истифода мебарданд, интиқол дода шуд. Маҳз дар ҳамин минтақаҳо аввалин муассисаҳои нави маъмурию фарҳангӣ сохта шуданд. Дар даврони шуравӣ, агар, аз як тараф, электронунии асоси инкишофи ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ Ҷумҳурии шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон бошад, пас аз тарафи дигар, ба Ҳокимияти шуравӣ нишон додани афзалияти низоми сиёсии худ аз Афғонистони

нимфеодалӣ ва нимкапиталистӣ лозим буд. Дар баробари ин, дар давраи истиқлолият масъалаи электрикунонии минтақаҳои чанубу шарқӣ хеле мубрам гашт. Аммо ба ақидаи мо, инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии минтақа ба воситаи электрикунонӣ нерӯи асосии истехсолкунанда ва созмондиҳандаи инкишоф ва ободии минтақа махсуб меёбад. Мутаассифона, ин масъалаҳо дар маҷмуъ қаблан аз мадди назари муҳаққиқони ҳамаи равияҳо берун монда буданд. Имрӯз барои муҳаққиқони соҳаҳои гуногун вақти он фаро расидааст, ки ғайр аз муҳокимаи ин масъалаҳо ба таҳқиқи он бештар тавачҷуҳ наоянд. Масалан, таҳқиқоту корҳои алоҳидае, ки муҳимтарин масъалаҳои электрикунонии минтақаро дар тамоми давраи баъдичангӣ равшан месозанд, ҳанӯз анҷом дода нашудаанд. Ғайр аз ин, иттилоот дар бораи электрикунонии минтақа баъди ба истифода супоридани НБО Ивазшаванда (Перепадная ГЭС Вахшского каскада – эзоҳи мо) ва Марказӣ, ки ҳанӯз баъди ба истифода супоридани қисми асосии НБО Норақ фаъолият доштанд, кофӣ нест. Ҳатто агар қувваи барқ дар ин истгоҳи барқӣ аввалин бор ба минтақаҳои номбурда расида бошад, маълумот дар бораи он ки, чӣ тавр раванди мазкур ба рушдҳои истехсолкунандагии равандҳои меҳнатӣ дар ноҳияҳои наздисарҳадӣ, фарҳангу иҷтимоӣ онҳо таъсир расонидааст, ё хеле кам аст, ё тамоман вучуд надорад. Бисёре аз масъалаҳо, аз қабилӣ вазъи афзалиятноки минтақаи мазкур, мавҷудияти равандҳои тезшавандаи электрикунонии минтақа ва таъсири ин равандҳо ба ташаккулҳои инкишофи ин минтақа то ба ҳол равшан нестанд. Аз ин рӯ, зарурати омӯзиши ҷиддӣ ва таҳлили ҷузъиёти масъалаҳои мазкур пеш омад, ки ин мубрами мавзӯи таҳқиқшавандаро муайян мекунад.

Дар матбуоти даврӣ сарчашмаҳо, адабиёт ва интишороти сершуморе мавҷуд аст, ки масъалаҳои энергетика, таърихи электрикунонии Тоҷикистон, ташаккулҳои маҷмааи сӯзишворию энергетикиро омӯхта, аз ҷиҳати илмӣ аҳаммияти байналхалқии сиёсати энергетикӣ Тоҷикистони соҳибистиқлолро инъикос ва таҳлил намудаанд.¹ Таҳлили манбаъҳо ва адабиёти нашршуда собит месозад, ки Тоҷикистон аз ҷиҳати захираҳои обӣ ва энергетикӣ кишвари

---

¹Стеклов, Ю.В. Государственный план электрификации Советской России / Ю.В. Стеклов. – М., 1955.–379 с.; Стеклов, Ю.В. В.И. Ленин электрификация / Ю.В.Стеклов.–М., 1982.– 360с.

сарватмандтарини Осиёи Марказӣ мебошад.¹ Вале муҳаққиқон дар корхояшон, ки мақсади онҳо нишон додани манзараи умумии рушди энергетикӣи ҷумҳурӣ аст ва яке аз масъалаҳои муҳим, яъне илман тасвир намудани манзараи таърихӣи электрикунӣи минтақаи ҷанубу шарқӣи Тоҷикистонро дарбар мегирад, баррасӣ накардаанд.² Аз ин рӯ, таҳқиқу баррасии воқеъбинона ва ин масъала низ мубрамии мавзӯи таҳқиқ ва объектҳои онро муайян месозад.³ Бо дарназардошти он, ки дар солҳои истиқлолияти Тоҷикистон дар ноҳияи ҲамадонӣҲамағӣ 26 ва дар ноҳияи Фархор - 18 корхонаи саноатӣ сохта шуда буд, нишон додани таҳаввулу тағйирёбии хусусияти равандҳои меҳнатӣ, инкишофи фарҳанг, иҷтимоӣёт ва ҳаёти маишӣи аҳолии ин минтақаи наздисарҳадӣ, таҳлил кардан ва баҳо додан вазъи ин минтақа дар ҳаёти иҷтимоӣю иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар лозим аст.⁴ Дар давраи истиқлолият бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурӣ Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси яке аз мақсадҳои стратегӣ муайян сохтани таъминсозии истиқлолияти энергетикӣи кишвар аҳаммияти илмӣи мавзӯи омӯхташавандаро дучанд намуда, мубрамии онро собит месозад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Ба таҳлили таърихӣи электрикунӣи Тоҷикистон мақолаҳои зиёди илмӣ, илмӣ-оммавӣ, конференсияҳо ва анҷуманҳо бахшида шудааст. Масалан, соли 1972 дар шаҳри Душанбе Анҷумани байналхалқӣи илмӣи барқчиён баргузор шуд, ки ба 50-солагии нақшаи давлатӣи барқкунӣи ИҶШС бахшида шуд.⁵

Бо дар назардошти аҳаммияти илмӣи масъалаи таҳқиқшаванда маъхазҳои бойгонӣ, маводи адабиёти ҷопӣ оид

¹ Таърихи халқи тоҷик [Матн]. Ҷ. III, қисми. 2: Давраи сотсиализм ва гузаштан ба коммунизм (солҳои 1938-1963) / таҳти назари С.А. Раҷабова, Ю.А. Николаева. – М., 1965. – 283 с.

² Шарифзода, А. Фархундапай (Благодетель) / А. Шарифзода, З. Косимӣ. Душанбе, 2014. – 336 с.

³ Маликов, М. Истиқлолияти энергетикӣи Тоҷикистон: таърих, мушкилот ва дурнамо [Матн] / М. Маликов. – Душанбе, 2013. – 392 с.

⁴ Хотамов, Н.Б. Дигаргуниҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи соҳибхӯтиёрӣ (1991-2006) [Матн] – Душанбе, 2008. – 268 с.

⁵ Ахророва, А.Д. Саноати энергетикӣи Тоҷикистон: тамоюлҳои ҷорӣ ва дурнамои рушди устувор [Матн] / А.Д. Ахророва, Р.Н. Аминҷонов, К.А. Доронкин. – Душанбе, 2005. – 190 с.

ба электрикунонӣ, аз ҷумла, бойғониҳои хизбӣ ва давлатии ҳамаи ноҳияҳои минтақа, ҳисоботҳои омории ноҳияҳо, маводи шабакаҳои барқӣ, ҳисоботи колхозу совхозҳо, шуҳоҳои деҳот, оғоз аз соли 1920 то солҳои 1950 истифода ва омӯхта шудаанд.¹

Ин маводҳо муфассал таҳлил карда шуданд, манзараи нави таърихи электрикунонии ҷумҳурӣ таъсис дода шуд, ки ин воқеан вазифаи моро дар таҳқиқи мавзӯи муайян намуд.²

Бояд тазаккур дод, ки гарчанд мавзӯи мазкур предмети таҳқиқи алоҳида нашуда бошад ҳам, паҳлуҳои гуногуни он дар таҳқиқоти умумӣ оид ба электрикунонии давлати шуравӣ, дар асарҳои коллективӣ ва бунёди доир ба таърихи халқи тоҷик, инчунин дар корҳои муҳаққиқони бисёр, аз ҷумла Стеклов Ю.В. «Нақшаи давлатӣ оид ба электрикунонии Россияи Советӣ», «В.И. Ленин ва электрикунонӣ», «Таърихи халқи тоҷик», Шарипов А., Қосимӣ З. «Фархундапай», Маликов М. «Истиқлолияти энергетикаи Тоҷикистон: таърих, мушкилот ва дурнамо», «Роҷеъ ба масъалаи таърихнигории рушди энергетикӣ ва электрикунонии Тоҷикистон», «Энергетика – нерӯи кавии истеҳсолкунанда ва табдилдиҳандаи соҳтмони ҷомеаи иҷтимоӣ дар Тоҷикистон», Ҳотамов Н.Б. «Тағйироти иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2006)», Ахророва А.Д., Аминҷонова Ф.М., Доронкин К.А. «Энергетикаи Тоҷикистон: тамоюлоти муосир ва дурнамои рушд», Ёдгорӣ Н. «Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз ва фардо», «Ҳоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон дар соли 1984», Нурмаҳмадов Д. «Гидроэнергетикаи Тоҷикистон: захираҳо ва дурнамо», Раҳимов Д. «Низоми энергетикаи Тоҷикистон», «Маҷмуаи мақолаҳо бахшида ба 10-солаи байналхалқии «Об барои ҳаёт» (солҳои 2005-2015), Азимов Х. «Идоракунии молиявии нерӯи энергетикаи Тоҷикистон», Назарзода А. «Истиқлолияти давлатӣ: марҳилаи халқунанда дар тақдири халқи тоҷик (бахшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон)» инъикос ёфтанд. Дар корҳои илмӣ Маликов М.Х.

¹РСС Тоҷ., НТҶ Тоҷикистон, Сарраёсати энергетика, трест, Таджик селэлектрострой, Сугдэнерго, Хатлонэнерго, Помирэнерго, фондҳои – Х-6527, Х-282, Х-20, Х-1216, Х-448

²Ёдгорӣ, Н. Фаъолияти ҲКИШ дар роҳи иҷрои нақшаи ленинии электрикунонидани кишвар / Энергетикаи Тоҷикистон: дирӯз, имрӯз [Матн] // Н. Ёдгорӣ. – Душанбе; Эҷод 2006. С. 208

«Истиклолияти энергетикии Тоҷикистон: таърих, мушкilot ва дурнамо», А.Д. Ахророва, А.Д. Шарифзода, Д.А. Доронкин ва дигарон масъалаҳои захираҳои сӯзишвории энергетикии кишвар, амалияи омӯзиш ва азхудкунии онҳо, инчунин равандҳои истехсолии хочагии халқ, фарҳангу ҳаёти маишии аҳолии ҷумҳурӣ дар истифодабарии қувваи барқ баррасӣ карда шудаанд.

Вале, мутаассифона, дар ин корҳо раванди электрикунонии ноҳияҳои омӯхташаванда таҳлил карда нашудааст, гарчанд ин ноҳияҳо ба нақшаи аввалини электрикунонии ҷумҳурӣ ворид карда шуда буданд.

Дар корҳои илми Д. Нурмаҳмадов, Н.Ёдгорӣ, Х.Азимов, А.Назарзода ва Б.Сирочевасосан масъалаҳои сохтмони иншооти энергетикӣ, аз ҷумла масъалаҳои маблағгузори НБО-ҳои Қайроққум, Сарбанд, Норақ ва Роғун мавриди муҳокима қарор ёфта, масъалаҳои электрикунонии қисми ҷанубу шарқии кишвар аз доираи назари муҳаққиқон берун мондаанд.

Н. Ёдгорӣ, Б. Юнусова, З. Зиёева ва муҳаққиқони дигар дар корхояшон, ки инъикос кардани манзараи умумии рушди энергетикии ҷумҳуриро дар назди худ мақсад гузошта буданд, масъалаи муҳим оид ба таърихи электрикунонии минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистон баррасӣ нашудааст. Ҳамин тариқ, доир ба таърихи электрикунонии минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистон асарҳои махсуси хулосакунанда ба назар намерасанд. Омӯзиши нокифояи ин мушкilot интиҳоби ин мавзӯро ҳамчун таҳқиқи диссертатсионӣ муайян карда, кӯшиши таҳлили бонизомии таърихи электрикунонии минтақаи ҷанубу шарқии Тоҷикистон, ҳамчун омилӣ рушди иқтисодӣ ва фарҳангӣ-маърифатии минтақа мебошад.

Алоқаи диссертатсия бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи кори илмӣ-таҳқиқотии кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон аз рӯи мавзӯи «Таърихи халқи тоҷик, қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои раванди таърихӣ» иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсаду вазифаҳои таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқи мазкур – омӯختан ва воқеъбинона таҳлил кардани маводи амалӣ доир ба масъалаҳои таърихи электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон, муайян кардани дараҷаи таъсири он ба инкишофи

қувваҳои истеҳсолкунанда, фарҳангу ҳаёти маишии аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар рафти омӯзишу таҳлили маводи мавзӯи интихобшуда диссертант дар назди худ вазифаҳои зеринро муқаррар намуд:

- нишон додани манзараи воқеии захираҳои обию энергетикӣ ин минтақа;

- муайян кардани сатҳи амалии истифодабарии захираҳои обию энергетикӣ минтақа бо мақсадҳои истеҳсолӣ;

- таҳлил кардани вазъи равандҳои истифодабарии қувваи барқ дар фарҳангу ҳаёти маишии аҳолии ин ноҳияҳо;

- муайян кардани аҳаммият ва нақши қувваи барқ дар ҳаёти фарҳангӣ ва маишии аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- таҳлил кардани дастовардҳои истифодабарии қувваи барқ дар равандҳои заҳматталаби хочагии деҳот дар минтақаҳои ҷанубу шарқӣ;

- асоснок кардани зарурати ташаккулёбии маҷмааи сӯзишворию энергетикӣ Тоҷикистон ва аҳаммияти он барои мунтазам таъмин кардани ҳамаи минтақаҳои кишвар бо қувваи барқ;

- муайян кардани пойгоҳи маводӣ ва дурнамои сохтмони истеҳсоли барқии нави хурд, миёна ва калон дар ҳудуди Тоҷикистон;

- баррасӣ кардани аҳаммияти байналхалқӣ ва сиёсии сиёсати Иттиҳоди шуравӣ доир ба электрикунонии ноҳияҳои наздисарҳадӣ;

- асоснок кардани дурнамои рушди минбаъдаи энергетикӣ ва электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқро таърихи электрикунонии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон ташкил медиҳад, ки ба андозаи муайян дар адабиёти илмӣ ва матбуоти даврӣ инъикос ёфтааст.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқ аз раванду дараҷаи электрикунонии хочагии халқ ва фарҳанги ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар асри XX – оғози асри XXI иборат аст. Таҳлил, ҳулосабарорӣ ва равшансозии нақши қувваи барқ дар инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда, рушди иқтисодии ноҳияҳои зикршуда, нишон додани нақши таъдилдиҳандаи қувваи барқ дар инкишофи фарҳанг, илм, таҳсилот дар ин ноҳияҳо рукни асосии мавзӯи таҳқиқ ҳастанд.

Чорҷӯбаи хронологии таҳқиқ солҳои 20-уми асри XX – оғози асри XXI, яъне давраи табaddулоти сотсиалистӣ дар Тоҷикистон,

марҳилаҳои ибтидоии давраи истиқлолияти ҷумҳуриро, ки давраи тағйироти назаррас дар рушди энергетикаи минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон ва дар маҷмӯъ тамоми ҷумҳурӣ аст, дар бар мегирад.

Асоси назариявӣ – методологии таҳқиқот. Диссертант зимни навиستاني диссертатсия аз методҳои илмии таърихият, ҳувият, воқеияти илмӣ, таҳлили таърихӣ-муқоисавӣ васеъ истифода бурдааст. Дар баробари ин асоси таҳқиқи мазкурро усули мушкilotӣ-хронологӣ ташкил медиҳад, ки барои муайян намудани таърихи электривунонии ин минтақаи наздисарҳадӣ ва аҳаммияти он дар ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии маиши аҳолии минтақа имконияти хуб фароҳам меоранд.

Сарчашмаҳои таҳқиқи мазкур аз маводи бойгонии давлатии таърихи навтарини Тоҷикистон, бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бойгонии вилояти Хатлон, бойгонии ҷорӣ ноҳияҳои Ҷайхун, Кубодиён, Шаҳритус, Дӯстӣ, Панҷ, Фархор, Ҳамадонӣ, Шохин, маводи оморӣ, нашрияҳои даврӣ, маводи дастгоҳи марказии энергетика ва электривунонии ҶШС Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи трести «Хатлонбарқ бунёд», маводи ҳисоботии шабакаи барқии ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ, маводи амалӣ барои омодагии мутахассисон дар соҳаҳои энергетика барои вилояти Хатлон ва минтақаҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ иборат ҳастанд.¹

Ғайр аз маводи бойгонии номбаршуда диссертант иловатан аз маводи интишорнафтаи фондҳои ноҳиявӣ ва минтақавии давлатӣ ва ҳизбии вилояти Хатлон оид ба вазъи захираҳо, сӯзишворию иқтисоди энергетикӣ, истифодабарии воқеии онҳо, маълумоти оморӣ ва ҳисоботҳои ташкилоти энергетикӣ, колхозу совхозҳо истифода бурдааст. Ҳамчунин маводҳои муҳаққиқӣ, матбуот ва ғайра истифода шудаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Бо мақсади таҳлилу муайянсозии боэътимоди нуқтаҳои электривунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, дар навбати аввал маводи интишорнафтаи бойгонии, нашрияҳои илмӣ монографӣ, маводҳои оморӣ ва матбуоти даврӣ таҳлил карда шуданд.

Аз онҳо оид ба вазъи ҷуғрофии ноҳияҳои ин минтақа,

---

¹Бойгонии Хатлон энерго, бойгонии ҷорӣ ноҳияҳои Ҳамадонӣ, Фархор, Шаҳритус, Кубодиён, Шохин, Ҷайхун – ҳисобот доир ба электривунонии нуқтаҳои аҳолинишин, равандҳои истеҳсоли, муассисаҳои фарҳангии маишӣ, ф-ф.11, 19, 21, 23, 24, 27,31.

захираҳои обию энергетикӣ он, таърихи инкишоф, сатҳи электронунии хоҷагии халқ ва фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳолии минтақа иттилооти аниқ ба даст овардан мумкин аст.

Таҳқиқ, таҳлил ва инъикоси маводҳо доир ба таърихи электронунии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар маҷмуъ баъзе мушкилоти саҳифаҳои таърихи халқи тоҷикро пурра анҷом дода, ба хонанда ҳаҷми маводеро, ки барои фаҳмиши беҳтари вазъи иқтисодӣ фарҳангии кишвари худ имкон медиҳанд, пешкаш месозад. Доираи мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ бо корҳои илмӣ ва китобҳои дарсӣ доир ба иқтисодиёт, фарҳанг, илмҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ саҳт алоқаманд аст.

Ғайр аз ин, навгонии илмӣ таҳқиқот аз матолиби зерин бармеояд:

- аксарияти маводҳои мавзӯи мазкур таҳлил карда шуда, дар навбати аввал баҳои илмӣ онҳо дода шуд;

- дар минтақа ғайр аз дарёҳои калон дарёҳои Панҷ, Қофарниҳон ва Яхсу ба ҳайси сарчашмаҳои иловагии истеҳсоли қувваи барқ баррасӣ шуданд;

- сарчашмаҳои асосии истеъмоли қувваи барқ дар ин минтақаҳо нишон дода шудаанд;

- дараҷаи истифодабарии қувваи барқ аз тарафи хоҷагиҳои фермерӣ ва аҳолии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон барои эҳтиёҷоти истеҳсолии хоҷагии деҳот, корхонаҳои алоҳидаи истеҳсолӣ, фарҳангӣ ва маишӣ аҳолии деҳот муайян карда шуд;

- аҳамияти таърихӣ қувваи барқ дар тағйирёбии ҳаёти фарҳангии аҳолии Тоҷикистон инъикос ёфтааст;

- зарурати созмондиҳии маҷмаи сӯзишворию энергетикӣ Тоҷикистон ва аҳамияти он барои мунтазам бо шабакаи барқӣ таъмин кардани ҳамаи минтақаҳои кишвар асоснок карда шуд;

- аҳамияти байналхалқӣ сиёсати Иттиҳоди шуравӣ доир ба электронунии ноҳияҳои наздисарҳадӣ муайян карда шудааст;

- заминаҳои моддӣ ва дурнамои сохтмони истгоҳҳои барқӣ нави хурд, миёна ва калон дар ҳудуди Тоҷикистон муайян карда шуданд;

- дурнамои рушди энергетикӣ ва электронунии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон асоснок карда шуд.

Нуктаҳои асосӣ ба ҳимоя пешниҳод шаванда:

- дар давраи шуравӣ ноҳияҳои наздисарҳадӣ дорои имтиёзҳои махсус буда, инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва

фарҳангии ин ноҳияҳо дар таҳти назорати махсуси ҳукумати кишвар қарор дошт;

- таҳлили сарчашмаҳо ва адабиёти интишорёфта собит месозад, ки Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ аз нуқтаи назари захираҳои обию энергетикӣ кишвари аз ҳама сарватманд аст;

- қувваи барқ дар инкишофи тағйироти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангию маиши соҳаҳои ҳаёти аҳолии Тоҷикистон нақши самаранок мебозад. Истифодаи бурдани қувваи барқ дар хоҷаҳои аҳолии минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон, дар истеҳсолоти кишоварзӣ, дар корхонаҳои алоҳидаи истеҳсолӣ, бо мақсадҳои фарҳангию маишӣ ҳаёт ва сатҳи рӯзгори сокинони ин ноҳияҳо ба қуллӣ дигаргун месозад;

- сомондихии истгоҳҳои барқии нави хурд, миёна ва калон дар ҳудуди Тоҷикистон, аз он ҷумла дар минтақаҳои таҳқиқшаванда, саривақтӣ мебошад ва барои сохтмони онҳо асосҳои моддӣ ва табиӣ мавҷуданд;

- электронунии минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон, аз он ҷумла ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ дар замони мо аҳамияти боз ҳам бештар касб карда, асоси рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаро ташкил медиҳад.

Аҳамияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Маводи таҳқиқи мазкур метавонанд зимни тарҳрезии масъалаҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик, фарҳанги он, энергетикаи вилояти Хатлон, дар таҳқиқоти иловагӣ доир ба таъриху фарҳанги минтақаҳои гуногун ва ноҳияҳои кишвар, зимни гузарондани курсҳои алоҳида доир ба таърихи энергетикаи кишвар ва ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик, дар бозгашт ба равшансозии масъалаҳои фаромӯшшудаи сиёсати ҳукумати шуравӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва рушди фарҳангии ноҳияҳои наздисарҳадии Тоҷикистон истифода бурда шавад. Ғайр аз ин, маводи таҳқиқи мазкур метавонад зимни навиستاني асарҳои алоҳида, брошюра ва мақолаҳои истифода шавад, ки онҳо ташаккулёбии маҷмааи обию энергетикӣ Тоҷикистонро, бо инобати дурнамои азҳудкунии захираҳои сӯзишворию энергетикӣ кишвар, ки онҳо имкониятҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва равандҳои фарҳангии Тоҷикистонро равшантар месозанд, ба пуррагӣ нишон медиҳанд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқи анҷом додашуда бо он тасдиқ мегардад, ки таҳқиқот дар асоси омӯзиши маводҳои бойгонӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, маълумоти оморӣ, маводҳои мақомоти ҳукуматӣ ва ташкилоте, ки фаъолияти онҳо бевосита

бо электрикунонии корхонаҳои ватанӣ, иқтисодиёт ва ҳаёти фарҳангии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон алоқаманд аст, таҳия шудааст. Аксарияти ин маводҳо нахустин бор ба мубодилаи илмӣ ворид карда шудаанд.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба бандҳои 1, 2, 6 шиносномаи ихтисосҳои КОА дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ихтисоси 07.00.00-Илмҳои таърихӣ ва бостоншиносӣ (07.00.02 –Таърихи ватанӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Ҳамаи давраҳои татбиқи нақшаи кори илмӣ, аз қабилӣ коркарди мавзӯ, асосноккунӣ ва аҳаммияти он, мақсадгузори ва иҷрои вазифаҳои он риоя шуданд, ва бо иштироки бевоситаи муаллиф анҷом дода шудаанд. Муаллиф маводи таърихи электрикунонии минтақаҳои ҷанубу шарқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар даврони шуравӣ ва давраи истиқлолият муфассал таҳлил карда, дар таҳқиқи он саҳми худро гузоштааст. Доир ба мавзӯи рисола муаллиф ба натиҷаҳои муайяни илмӣ омада, тақлифу тавсияҳои худро баён кардааст ва мақолаҳои илмӣ нашр кардааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсионӣ.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷониби муаллифи он дар конференсияҳои байналхалқӣ, ҷумҳуриявӣ ва минтақавии илмӣ-амалияи илмӣ-назариявӣ, семинарҳои илмию амалии олимони ҷавон ва унвонҷӯёни Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳокима ва ҳимоя карда шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи таърихи умумӣ ва ватании Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон (суратмаҷлиси №8 аз 31.08.2023), дар ҷаласаи кафедраи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва этнографияи ба номи Аҳмади Дониш дар назди АМИТ (суратмаҷлиси №10 аз 19.10.2023) муҳокима шуда, барои дифоъ тавсия дода шуд.

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Доир ба натиҷаҳои таҳқиқот, ки бо кори диссертатсионӣ алоқаманданд, 11 мақолаи илмӣ нашр гардид, аз он ҷумла 4 мақолаи илмӣ дар нашрияҳои аз тарафи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризшаванда ва 6 мақола дар нашрияҳои дигар ба таъб расид.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия ба мақсаду вазифаҳои таҳқиқот мувофиқ буда, дар бандубасти қор принсипи хронологӣ истифода бурда шуд. Диссертатсия дар 166 саҳифаи компютерӣ чоп шуда, дорои рӯйхати ихтисорот ва (ё) аломатҳои шартӣ,

муқаддима, ду боб, ҳафт параграф, хулоса ва тавсияҳо, рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда (ҳамагӣ 163 номгӯй) иборат аст.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамаӣ, дараҷаи омӯзиши мавзӯъ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ, асосҳои назариявӣю методологӣ, методҳо ва маводи таҳқиқ, навоари он, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ, нуқоти барои дифоъ пешниҳод шаванда, коркард ва татбиқи натоиҷи таҳқиқ ва сохтори кор баён шудааст. Тарҳи хронологии таҳқиқот, санҷиши натиҷаҳо ва сохтори диссертатсия муҳокима ва муайян карда шудаанд.

Боби якуми диссертатсия - «**Таърихи электронунии ноҳияҳои чанубу шарқии Тоҷикистон дар даврони шуравӣ**», аз чор параграф иборат аст. Дар зерфасли аввали боби якум, ки

«**Захираҳои обӣ-энергетикӣ Тоҷикистон**» унвон гирифтааст, таъкид карда мешавад, ки то муқарраршавии Ҳокимияти шуравӣ дар минтақаҳои кунунии Тоҷикистон захираҳои сӯзишворию энергетикиро омӯхтан ва онҳоро аз ҷиҳати амалӣ татбиқ кардан номумкин буд. Бояд тазаккур дод, ки масъалаҳои истифодабарии захираҳои сӯзишворию энергетикӣ Бухорои Шарқӣ таваҷҷуҳи аморати Бухоро ва низоми колониалии Россияро ба худ ҷалб намекарданд. Манфиати онҳо асосан ба баланд бардоштани андозҳо аз халқи заҳматкаш табдил додани минтақаҳо ба ҷойи гирифтани маҳсулоти хоми мувофиқ равона шуда буд. Тартибдиҳии нақшаи омӯзишу азхудкунии захираҳои энергетикӣ ин минтақаҳо баъди дар онҳо муқаррар шудани ҳокимияти халқӣ оғоз ёфт.

Дар ин ҷода қадами дуум электронунии ҳудуди муосири Тоҷикистон мебошад, ки соли 1913 бо созмон додани истгоҳи обию барқии Хоруғ, дар дарёи Гунд оғоз гардид.

Дар диссертатсия зикр мегардад, ки дар раванди тақсими миллию ҳудудии халқҳои Осиёи Миёна аз соли 1924 то соли 1928 дар корхонаҳои маъдан ҳосилкунии кӯҳии минтақаи истехсолии Хучанд тағйирёбии кулӣ ба амал омад. Дар истехсолоти нафтӣ САНТО истгоҳи барқии нав (аввалинаш дар соли 1884) кушода шуд, ҳангоми ба кор омода кардани он таҷҳизоти нави пармакунӣ ва асбобҳои дигар истифода бурда шуд. Ғайр аз ин, истгоҳи барқии нави баландшиддати шуроб ба истифода дода шуд, ки ин ба сохтмони шахтаҳои нав мусоидат

кард. Дар се соли оянда ҳаҷми истеҳсоли ангишт дар шуроб зиёда аз се маротиба афзуд, ки ин дар болоравии истеҳсолии ноҳияҳои шимолии ҷумҳурӣ аҳамияти калон дошт. Дар панҷ соли аввали нақшаи ҳоҷаги дории ҚШС Тоҷикистон ҳаҷми истгоҳи барқии се маротиба афзун гашт. Аз ҷумла, дар навбати аввал, маҷмааи НБО-ҳои Варзоб, ки бо зиёдшавии корхонаҳои саноатии пойтахт алоқаманд буд. Муҳаққиқ дар ин параграф қайд мекунад, ки аллақай дар панҷ солаи аввал дар вазифаҳои нақшавӣ доир ба электривунонӣ тағйироти кулӣ ба амал омад. Дар аввали солҳои 1930-лоихакашон тарҳрезии лоиҳаи НБО Вахшро бо иқтидори 300 000 кВт ва НБО Хочабоқирған бо иқтидори 20 000 кВт анҷом доданд. Дар айни замон корҳои сохтмони дар соли 1931 дар НБО Вахш оғозшуда ба сохтмони канали Вахш, заводи нуриҳои нитрогенӣ ва дигар иншооти муҳими ҳоҷагии халқ тақон бахшиданд. Сохтмони НБО Хочабоқирған, ғайр аз бо қувваи барқ таъмин кардани ноҳияҳои калони вилояти Ленинобод, ҳамчунин ҳазорон гектар заминҳои қорам ва муассисаҳои таҳсилоти фарҳангиро бо захираҳои обӣ таъмин кард.

Дар маҷмуъ, мувофиқи нақшаҳои панҷсолаи истгоҳҳои нави барқӣ дар Шуроб, Сталинобод, Кӯлоб, Қӯрғонтеппа, Ўротеппа, Фарм, Сари Қамар ва дигар марказҳои вилоятӣ ва ноҳиявӣ сохта шуданд. Дар бисёр марказҳои вилоятию ноҳиявӣ истгоҳҳои барқии истеҳсолии фабрикаҳо кушода шуданд.

Параграфи дууми боби якум «**Таърихи аз худ кардани захираҳои энергетикӣ ва электривунонии мамлакат дар давраи дигаргунсозии сотсиалистӣ**» ном дорад ва дар он масъалаҳои умумии вазъи ҳаҷмҳои захираҳои обию энергетикӣ кишвар ва ноҳияҳои ҷанубу шарқии он дар алоҳидагӣ баррасӣ шудаанд. Ҳаҷми оби дарёҳо бо якҷанд шохобҳои кӯҳӣ бо ҳаҷми умумии зиёда аз 1000 млрд. кВт/с ҳамчун захираи муҳим арзёбӣ шудааст. Дар баробари ин дар диссертатсия таъкид карда мешавад, ки дар давраи Истиклолияти давлатӣ Тоҷикистон дар Осиеи Марказӣ аз рӯйи муайянсозии андоза ва бойигарии захираҳои энергетикӣ мавқеи пешсафро ишғол намуд. Имрӯз танҳо захираҳои оби Тоҷикистон зиёда аз 60% ҳамаи захираҳои оби кишварҳои Осиеи Марказиро ташкил медиҳад. Тоҷикистон дар оянда метавонад то 600 миллиард кВт/с қувваи барқиירו дар як сол танҳо аз ҳисоби захираҳои

обии чумхурӣ истехсол намояд ва дорои захираҳои калони гази табиӣ– 4 млрд. м³, ангишт – 3 млрд. тонна, нафт - то 2 млрд тонна ва захираҳои тамомнашавандаи энергетикӣ офтоб, шамол ва ғайра мебошад¹.

Доир ба захираҳои обию энергетикӣ ва сӯзишвории энергетикӣ низ кишвари мо дар Осӣи Марказӣ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад.

Ғайр аз ин, кишвар дорои захираҳои энергетикӣ ба монанди нафту газ, ангишт, энергияи офтоб, шамол аст, ки дар маҷмӯъ ҳаҷми бузурги захираҳо буда, манбаи пешбари қувваҳои истехсолкунанда барои пешрафти иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар маҳсуб меёбанд. Сокинони Тоҷикистон аз нерӯи офтоб дар давоми 300 рӯзи сол барои истехсоли қувваи барқ истифода бурда метавонанд.

Параграфи сеюми боби якум - «**Аз таърихи электрикунории ноҳияҳои ҷанубу-шарқии Тоҷикистон**», ба масъалаҳои сохтмони иншооти энергетикӣ чумхурӣ, электрикунории хоҷагии халқ, фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳолии деҳнишини ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ ҳам дар асри ХХ, ҳам дар солҳои истиқлолият бахшида шудааст. Зикр мегардад, ки ҳукумати шуравӣ дар сиёсати худ ба масъалаи электрикунории ҳавзаҳои наздисарҳадӣ аҳамияти калон меод. Масалан, дар солҳои 1925-1930 аз 250 истгоҳи барқии дизелии иқтидорашон хурд 73 истгоҳ дар ихтиёри нӯқтаҳои наздисарҳадии аҳолинишини ҳавзаҳои ҷанубу шарқӣ қарор дошт. Ҳамаи онҳо дар қисмҳои бештар хатарноки наздисарҳадӣ муқаррар карда шуда буданд ва қисми алоҳидаи аҳоли барои истифода бурдан аз имкониятҳои қувваи барқи онҳо имконият дошт. Пешрафти ояндаи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии чумхуриро дар давраи сотсиализм истифодабарии бештари захираҳои обию энергетикӣ Варзоб, Сирдарё, Фунд, Вахш ва дар айни замон сохтмони истгоҳҳои миёна ва калони обгузар, аз он ҷумла - Қайроққум, Варзоб, Марказӣ, Сарбанд, Хоруғ дар солҳои 1960-ум ва 1980-ум тақозо кард, барои кишвар хусусан сохтмони НБО Норақ дорои аҳамияти басо калон буд. Сохтмони НБО Сангтӯда - 1,2 ва НБО Роғун дар солҳои истиқлолият, истиқлолияти энергетикӣ кишварро наздик карда, соҳаҳои

---

¹ Маликов, М. Истиқлолияти энергетикӣ Тоҷикистон. - Душанбе, 2013. С.139-141.

ичтимоию иқтисодии кишварро ба сатҳи баланди инкишоф бардошт, Тоҷикистони соҳибистиклолро ба бозори байналхалқии фурӯши қувваи барқ ворид намуд. Ҳоло равандҳои истеҳсолии иншооти аҳаммияти фарҳангӣ-маишӣ дошта дар минтақаҳои ҷанубу шарқӣ, ки дорои аҳаммияти сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ҳастанд, мунтазам аз қувваи барқи низоми энергетикӣ кишвар истифода мебаранд. Аҳолии минтақа қувваи барқро дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти фарҳангӣ маишӣ истифода мебаранд.

Дар параграфи чоруми боби якум - «**Шаклу дарҷаҳои тайёр кардани мутахассисони соҳаи энергетика**», зарурати омодагии мутахассисони баландихтисос дар соҳаҳои энергетика дар самти истифодабарии амалӣ аз низоми инкишофи захираҳои сӯзишворӣ энергетикӣ кишвар баррасӣ карда мешавад, инчунин нақши мутахассисон-барқчиён дар электронунии хоҷагии халқ, фарҳангу ҳаёти маишӣ аҳоли муайян карда шудааст. Зикр мегардад, ки аввалин мутахассисоне, ки захираҳои сӯзишворӣ энергетикӣ кишварро омӯхтаанд, мутахассисони русзабон аз Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Украина, Ҷумҳурии Беларус ва дигар ҷумҳуриҳо мебошанд. Бо ёрии онҳо дар солҳои Ҳокимияти шуравӣ омодагии мутахассисони милли аз ҳисоби тоҷикон ва дигар намоёндогони ҷумҳурӣ амалӣ мешуд ва бо ин мақсад дар ҳудуди ҷумҳурӣ дар ибтидо курсҳои махсуси муассасаҳои касбӣ, баъдан техникумҳои энергетикӣ ва мактабҳои олии кушода шуданд. Дар баробари ин зикр мегардад, ки дар солҳои аввали соҳибистиклол гаштан бо сабаби бӯҳрони шадиди иҷтимоӣ, муносибатҳои мураккаби байни тоҷикистониён ва ҷанги шаҳрвандӣ миқдори зиёди мутахассисони соҳаи энергетика аз ҷумҳурӣ фирор карданд. Вале ин камбудӣ баъди ба имзо расидани созишнома оид ба муқаррар шудани сулҳу ваҳдати милли дар байни тоҷикон бартараф карда шуд. Дар шароити муосир, бо сабаби зиёдшавии андозаи воридшавии захираҳои сӯзишворӣ энергетикӣ, пешрафти ҳаёти фарҳангӣ ба шарофати электронунии хоҷагии халқ мутахассисони соҳаи энергетика аз ҷиҳати миқдор, тахассус ва таъсири худ қисми калони аҳолии кишварро ташкил медиҳанд. Наздики 200-тои онҳо дар иншооти энергетикӣ фарҳангии минтақаҳои наздисарҳадии ҷанубу шарқӣ

фаъолият доранд. Дар ҳамаи марҳилаҳои табаддулоти иҷтимоию иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, ҳукумати Тоҷикистон ба беҳтар кардани шароити манзилию маиши барқчиён ва электрикҳо аҳамияти калон меод ва медахад. Энергетикҳо ба мисли муаллимон аввалин шуда бо манзил, нақлиёт ва таҷҳизоти электрикӣ таъмин карда мешуданд. Дар навбати худ, бисёр энергетикҳои муваққатино мутахассисон аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ, аз он ҷумла деҳқонон, коргарон ва ғайра иваз мекарданд.

Дар боби дуюми диссертатсия, ки муаллиф онро «**Соҳтмони энергетикӣ ва электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу-шарқии Тоҷикистон дар давраи истиқлол**» номгузорӣ кардааст, масъалаҳои зиёдшавии суръати соҳтмони иншооти энергетикӣ дар ҷумҳурӣ, электрикунонии равандҳои истеҳсолӣ ва истифодабарии электрикунонӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ ва фарҳангию маиши ҳаёти аҳоли баррасӣ шудаанд.

Дар параграфи якуми боби дуюм - «**Соҳтмони объектҳои энергетикӣ ва электрикунонии мамлакат дар давраи истиқлолият**»-и диссертатсия зикр мегардад, ки барои ҳалқи тоҷик давраи истиқлолият аз ҷиҳати инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ махсус мебошад, зеро электроэнергетика аҳамияти воқеӣ дошта, ҷойи махсусро ишғол мекунад. То ин замон энергетика ҳеҷ гоҳ ба барномаи алоҳидаи кишвар табдил наёфта буд. Мазмуни барнома ҳаҷми калони вазифаҳои барқароркунӣ ва соҳтмонино, ки дар байни онҳо барои Тоҷикистон НБО Роғун, Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, наздики 200 НБО миёна ва хурд ва истгоҳҳои гармидиҳанда, аз нав ҷиҳозонида шудани иншооти энергетикӣ фарсуда шуда нақши тақдирсоз доштанд, дар бар гирифт.

Дар ин фасл масъалаҳои пайдоиши имкониятҳои воқеӣ барои тезонидани суръати электрикунонии минтақаи ҷанубу шарқии кишвар, аз ҷониби аҳоли истеъмол шудани қувваи барқ дар қорҳои захматталаб, соҳаҳои фарҳангию маиши ҳаёти электроэнергетикӣ бо иқтисодӣ хеле калони дар минтақаҳои сарҳадӣ қайд карда шудаанд.

Муаллиф инчунин қайд мекунад, ки дар солҳои истиқлолият Тоҷикистон ба пойгоҳи калони энергетикӣ табдил ёфт, ки дар он маблағгузорию хориҷӣ васеъ истифода гардид ва ин барои пурра ривоч додани суръати электрикунонии ҷумҳурӣ дар маҷмӯи имконияти хуб фароҳам

овард.

Тобистони соли 2008 вазорати энергетикаи ҷумҳурӣ барномаи нави умуми миллии сохтмони НБО хурд ва миёнаро нашр кард, ки дар доираи он то соли 2010 аз рӯйи нақша ҳамагӣ 13 иншоот, аз соли 2011 то 2015– 23 иншоот, то соли 2025 бошад - боз 25 ҷунин НБО ба истифода дода шуд. Дар маҷмӯъ дар зарфи 20 соли нопурра бояд 61 истгоҳи барқии хурд бо иқтидори умумии 77653 кВт ба истифода дода шавад. Нархи лоиҳаҳо дар доираи татбиқи ин барномаи афзалиятнок дар солҳои 2007-2010 ҳамагӣ 11,2 миллион долларро ташкил медиҳад. Маблағгузори ин лоиҳа аз ҳисоби қарзҳои Бонки рушди исломӣ, Бонки рушди Осие ва қарзҳои корхонаи «Барқи Тоҷик» амалӣ мешавад.

Ҳамин тариқ, барномаи мазкур ягона ҳуҷҷати интишор додаи Ҳукумати Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият набуд. То ин замон дар доираи ин лоиҳа асосҳои ҳуқуқ ба сохтмони энергетикӣ қоркард шудаанд. Дар мамлакат якҷанд санади меъриии расмӣ амал мекунад, ки ба маблағгузори инфиродӣ имтиёзҳои андоз ва дигар бартарихоро пешниҳод месозад. Аз ин сабаб соли 2005 аз ҷониби маблағгузори инфиродӣ 3 НБО хурд, соли 2006 - 7 НБО бо иқтидори хурд сохта ва ба истифода дода шуданд.¹

Дар параграфи дуюми боби дуюми диссертатсия, ки **«Истифодабарии қувваи барқ дар саноат ва хоҷагии кишлоқ, аз ҷумла дар ноҳияҳои ҷанубу-шарқӣ»** унвон гирифтааст, нақши сохтмонҳои энергетикӣ ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ дар солҳои истиқлолият, аз он ҷумла НБО Роғун, НБО Сангтӯда, истгоҳҳои барқии онҳо, миқдори зиёди истгоҳҳои барқӣ дар ноҳияҳои гуногуни кишвар нишон дода шудааст, муҳим будани истифодабарии васеи онҳо дар истеҳсолот, хоҷагии деҳот, аз он ҷумла дар минтақаҳои наздисарҳадӣ, азхудкунии манбаъҳои нави маҳсулоти хом, вусъатёбии истеҳсоли маводи пураарзиш муайян карда шудааст. Масалан, танҳо дар ноҳияи Ҳамадонӣ аз 4 корхонаи саноатӣ, ки дар соли 1990 амал мекарданд, то соли 2021 ин адад ба 26 расид, ҳаҷми истеҳсолот бошад дар ин ноҳия 2 маротиба афзуд. Дар

---

¹ Оид ба сиёсати энергетикаи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон / Институти ҷумҳуриявии илмию таҳқиқотии «Нурафзо». – Душанбе, 2011. – С.116-117.

ноҳия заводҳои пахтадозакунӣ, графитбарорӣ, асфалтсозӣ, аз нав коркардкунии пахта, сеҳи мева ғаъолият доранд, ки дар онҳо ҳамаи равандҳои меҳнатӣ бо қувваи барқ иҷро мешаванд. Чунин мисолҳоро дар ноҳияҳои Фарҳор, Шаҳритус, Қубодиён ва Панҷ дидан мумкин аст. Масалан, заводҳои графитӣ-таксимотӣ, аз нав коркардкунии пахта амал мекунанд, дар дараи кӯҳӣ деҳае ҷойгир шудааст, ки дар он сокинон ба таври алоҳида аз роҳи асфалтпӯш истифода мебарданд, аз дарёи Панҷ об боқувваи барқ дастрас карда мешавад.¹

Дар ноҳияи Фарҳор нуқтаҳои калони аҳолинишин бо 50 000 га заминҳои аграрӣ мавҷуданд. Ба мавзеи мазкур об тавассути 4 истгоҳи пурқудрат дода мешавад. Инкишофи хоҷагии деҳот дар ин ноҳия ба истифодабарии қувваи барқ асос ёфта, дар равандҳои истеҳсоли хусусияти саноатӣ пайдо кардааст. Амалан дар ҳамаи хоҷагиҳои ноҳияи мазкур дар равандҳои меҳнатӣ қувваи барқ истифода мешавад: дар гирифтани мӯйи чорво, говчӯшӣ, сангтарошӣ, истеҳсоли асфалт, фабрикаҳои аз нав коркардкунии пахта, заводҳо, тозақунӣ ва консервакунонии сабзавоту меваҷот, тозақунии гандум ва ғайра.

Ноҳияҳои наздисарҳадӣ қад-қадӣ сарҳад бо ду роҳи асфалтпӯш мучаҳҳаз шудаанд, ки дар онҳо равшании электрикӣ ба таври шабонарӯзӣ дода мешавад.

Имрӯз ҳудудҳои наздисарҳадӣ минтақаҳои диққат ҷалбкунандаи сарсабз бо иншооти сершумори фарҳангӣ, боғҳо, муассисаҳои маърифатӣ, истироҳатгоҳҳо ва ғайра ҳастанд. Танҳо ба шарофати ин тағйироти фарҳангӣ истеҳсолии ноҳияҳои наздисарҳадӣ муҳочирати мунтазами аҳолии ноҳияҳои ҳамсоя вақӯҳиро дидан мумкин аст.

Дар параграфи сеюми боби дуюми қор, ки «**Истифодабарии қувваи барқ дар қорҳои маданӣ, маишӣ, системаи маорифи ноҳияҳои ҷанубу-шарқии Тоҷикистон**» ном гирифтааст, равандҳои таърихӣ инъикоскунандаи нақши қувваи барқ дар тағйирёбии фарҳанг ва беҳтар кардани ҳаёти аҳоли дар минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон баррасӣ шудаанд. Нақши мусбати қувваи барқ зимни равшансозии

---

¹ Бойгонии қорӣ Ҳукумати ноҳияи Ҳамадонӣ. Папкаи ҳисобот оид ба маориф, солҳои 1992-2021

қисмҳои ҳарбии наздисарҳадӣ ва нуқтаҳои аҳолинишин, зимни равшансозиҳои хонаҳои деҳқононе, ки дар натиҷаи истифодабарии чароғҳои керосинӣ бебоконе аз хонаҳояшон ба кӯча, мағозаҳо мебароманд муассиса ва марказҳои фарҳангу маориф амал мекарданд, собит карда шуд.

Дар ин параграф махсус таъкид карда мешавад, ки дар солҳои 1960-70-ум ва хусусандар солҳои истиқлолият дар ҳамаи ноҳияҳои наздисарҳадӣ кабелҳои баландшиддати қувваи барқ гузаронида шуда буд ва миқдори лозимии он мунтазам ба деҳаҳо ва хонаҳои деҳқонон дода мешуд.

Таъкид карда мешавад, ки қувваи барқ барои дар ҳамаи ноҳияҳои наздисарҳадӣ сохтани роҳҳо бо рӯйпӯши саҳт, сохтани муассисаҳои таҳсилотӣ, фарҳангӣ, тандурустӣ, корхонаҳои хурди истеҳсолӣ ва ғайра имкон дод. Маҳз дар ҳамин равия нақши калони қувваи барқ дар \ мисоли электрикунонии деҳаҳои минтақаҳои наздисарҳадии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор ёфт.

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмидиссертатсия

Дар асоси омӯзиши ҳаматарафаи маводҳои бойгонии Вилояти Хатлон, бойгониҳои ноҳияҳои чанубу шарқӣ, Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, адабиёти илмӣ ва ёддоштҳо, маводҳои нашрияҳои даврӣ, бойгониҳои ҳизбӣ диссертант ба хулосаҳои зерин омад:

- аз рӯзи аввали муқарраршавии Ҳокимияти шуравӣ ноҳияҳои чанубу шарқӣ ҳамчун минтақаи махсусан муҳим, ки бевосита ба бехатарии кишвар алоқаманд аст, ба ҳисоб мерафтанд. Аз ин рӯ тавачҷуҳи асосии ҳукумати вилоятҳои ҷумҳурӣ ба инкишофи ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ин ноҳияҳо равона шуда буд» [3-М];

- минтақаҳои наздисарҳадӣ на танҳо бо шароити хуби назорат аз болои бехатарии худ, балки бо имкониятҳои бехтар барои инкишофёбӣ, миқдори зиёди аҳолии деҳнишин, асосан тоҷикон, дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла истеҳсолот, таҳсилот, фарҳангу майшат таъмин шуда буданд; [4-М];

- дар оғози солҳои 20-уми асри ХХ дар нуқтаҳои стратегӣ дар ноҳияҳои бештар хатарноки наздисарҳадӣ муҳаррикҳои ғайриоддии электрикӣ муқаррар карда шуданд, ки ғайр аз қисмҳои сарҳадӣ ҳамчунин нуқтаҳои аҳолинишини наздисарҳадӣ ва колхозу совхозҳои наздисарҳадиро бо қувваи

барқ таъмин мекарданд [2-М], [3-М];

- дар охири солҳои 20-умва оғози солҳои 30-юми асри 20-ум барои хизматрасонии биноҳои маъмурии пойтахти ҷумҳурӣ, вилоятҳо, ноҳияҳо ва деҳаҳо, дар навбати аввал, истгоҳҳои начандон калони дизелӣ ворид карда шуданд. Аз миқдори умумии онҳо 52-истгоҳи дизелӣ дар қисмҳои ҳарбӣ, ки дар сарҳад ва ноҳияҳои наздисарҳадии нуқтаҳои аҳолинишин ҷойгир шуда, ба нуқтаҳои аҳолинишини наздисарҳадии ҷанубу шарқӣ хизматрасонӣ мекарданд, муқаррар шуда буданд. Дар айни замон бо мустақкамсозии қисмҳои ҳарбии сарҳадӣ хатҳои интиқоли барқ гузаронида шуданд, ки натавонанд қисмҳои ҳарбии сарҳадӣ, балки нуқтаҳои гуногуни аҳолинишини гирду атрофро низ бо қувваи барқ таъмин мекарданд [2-М], [4-М];

- бояд тазаққур дод, ки чизе бо нақши табдилдиҳандаи қувваи барқ баробар шуда наметавонад. Ҳамаи ҳудудҳои қисми ҷанубу шарқии кишвар, ки аз ноҳияҳои душворгузари кӯҳӣ иборатанд, боқувваи барқ таъмин шуда буданд. Қувваи барқ барои равшансозии хонаҳои одамон, иншооти фарҳангии маишӣ васеъ истифода бурда мешуд [4-М] [6-М];

- яке аз бартариятҳои ҳокимияти шуравӣ дар Тоҷикистон ҳамин буд, ҳукумат барои пурра кушода шудани қобилиятҳои илмӣ-маърифатӣ ва истеъдоди одамон, саъю кӯшиши онҳо барои азхудкунии дастовардҳои инқилоби илмӣ-техникӣ ҳамаи шароитҳоро муҳайё кард, ки дар натиҷаи ин олимону донишмандон, ихтироъкорону барқчиён ба воя расиданд [2-М], [3-М];

- дар ин давра коркарди қонҳои кишвар, аз он ҷумла захираҳои обию энергетикӣ оғоз ёфт. Корхонаҳои энергетикӣ сохта шуданд, ки афзалияти онҳоро бар дигар қувваҳои ҳаракатдиҳандаи истеҳсолот нишон дод. Дастовардҳои энергетикӣ дар равандҳои истеҳсоли меҳнатӣ ҳамчун қувваи асосии истеҳсолкунанда васеъ истифода бурда шуданд. Табдил додани Тоҷикистон ба кишвари саноатию аграрӣ яке аз вазифаҳои барномавии ҳукумат маҳсуб меёфт [3-М], [6-М], [8-М], [12-М];

- дар миёнаи солҳои 1950-ум–оғози солҳои 1960-ум, раванди азхудкунии захираҳои энергетикӣ дарёи Вахш сар шуда, якҷанд НБО-и иқтидорашон миёна, аз қабилӣ Перепадная, Марказӣ ва дертар НБО Сарбанд сохта шуданд. Ин барои дучанд намудани истгоҳҳои пуриқтидор дар ҳамаи

минтақаҳои ҷанубии кишвар, аз ҷумла вилоятҳои Кӯлобу Қўрғонтеппа ва ноҳияҳои онҳо имконият фароҳам овард [2-М], [3-М];

- фаровонии қувваи барқ дар қисми марказии Тоҷикистон, минтақаҳои ҷанубу шарқӣ, аз он ҷумла баъди ба истифода дода шудани аввалин агрегатҳои НБО Норақ, барои истифодабарии қувваи барқ дар хоҷагии халқ, барои эҳтиёҷоти аҳоли ва иншооти фарҳангии ҷумҳурӣ имкониятҳои калон пешкаш намуд. Танҳо дар ноҳияи Фарҳор, бо иқтидори НБО Норақ имкон дод, ки бо ёрии обкашҳои баландшиддати энергетикӣ зиёда аз 50 ҳазор гектар заминҳои холи, ки асрҳо бе об ва бекор буданд, бо об таъмин карда шаванд. Маҳз дар натиҷаи додани қувваи барқ ба минтақаҳои симои фарҳангии он ба кулли тағйир ёфт [1-М], [2-М], [3-М];

- фаровонии қувваи барқ барои вусъат додани фаъолияти илмию муҳаққиқонӣ ва иқтишофи маъдан, ва дар айни замон беҳтар намудани истеҳсолот дар минтақаҳои ҷанубу шарқӣ имконият дод. Масалан, истеҳсолоти аз нав коркардкунӣ намак дар атрофи теппаҳои калони намак дар ноҳияҳои Ҳамадонӣ ва Восеъ ба амал омад. Дар ин ноҳияҳо 9 корхонаи коркарди маҳсулоти хом амал мекунад, дар ноҳияи Қумсангир фермаи калони чорводорӣ бо ҳаҷми умумии 20 ҳазор сар фаъолият дорад [2-М], [3-М];

- ба шарофати пешравиҳои демократии даврони шуравӣ, инкишофи қувваи қорӣ эҷодкор, риоя карда шудани ҳамаи қоидаҳои рафтори меҳнаткашон ва мустаҳкам кардани вазъи ҳуқуқии онҳо дар ҷомеа Тоҷикистон нерӯи иқтисодии худро бо суръати баланд инкишоф дод ва ғани гардонд. Тибқи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ баъди тақсмоти ҳудудӣ-маъмурии ҷумҳурӣ миқдори соқинони таҳҷой аз миқдори тоҷикони Афғонистони ҳамсоя 50 маротиба афзуд: дар кишвар зиёда аз 4000 корхонаи саноатии шаклашон ва андозаашон гуногун амал мекард, ки маҳсулоти онҳо ба зиёда аз 100 мамлақати ҷаҳон раван карда мешуд [2-М], [3-М], [4-М];

- бо сабаби паҳншавии донишҳои илмию техникӣ дар байни аҳолии таҳҷой – тоҷикон, шаклу равияҳои раванди донишандӯзии илмӣ-техникӣ, омӯзишу истифодабарии захираҳои табиӣ кишвар пурра тағйир ёфт;

- пайдоиши олимон бо дониши амиқи илмӣ-техникӣ дар ҳамаи соҳаҳо, аз он ҷумла дар энергетика раванди

донишандӯзии соҳаҳои табиӣ ва техникаро пурра иваз намуд. Дар оғози асри XX дар ҷомеаи тоҷик ғояҳои илмӣ муҳандисӣ, зиёиёни техникӣ, муҳандисони соҳаи энергетика пайдо шуда нумӯ карданд [1-М], [3-М];

- сохтмони иншооти нави энергетикӣ тамоми раванди технологиро пурра тағйир дода, ба инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда, пайдоиши истеҳсолоти нав, зиёдшавии ҳаҷмҳо ва тақмили истеҳсолшавии захираҳои моддӣ оварда расонд [1-М], [2-М];

- дар Тоҷикистон насли нави зиёиёни муҳандисӣ ва техникаи ба воя расид, ки коркардкунандаи илму технологияҳои энергетикӣ гардид. Иншооти хурд, миёна ва калони истеҳсолӣ таъсис дода шуд. Ҳамчунин инкишофи истеҳсолот, технологияҳо ва ҳаҷми истеҳсоли моддӣ, хусусияту равияҳои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ чумхурӣ, инчунин ҳаёти фарҳангии аҳолии кишвар сифатан тағйир ёфтанд. Энергетикҳо обрӯи иқтисодӣ кишварро дигаргун сохтанд [6-М], [7-М];

- аз нуқтаи назари таърихӣ давраи истиқлолияти Тоҷикистон хеле кӯтоҳ аст, аммо аз ҷиҳати андозаи корҳои амалие, ки дар кишвар зарфи солҳои истиқлолияти давлатӣ анҷом дода шуданд, ин давра ҳамто надорад. Аз ҷумла, натиҷаҳои зиёду муҳим дар соҳаҳои рушди энергетикӣ ба даст оварда шуданд, ки воридкунии онҳо ба иқтисодиёти кишвар самаранок мебошад [4-М], [7-М];

- дар солҳои аввали истиқлолият соҳаи энергетикаи кишвар зарари калон дид. Миқдори зиёди шабакаҳои барқӣ, истгоҳҳои ёвари барқӣ вайрон шуда буд. Истеҳсоли қувваи барқ то 2 млрд. кВт/с кам шуд, мамлакатро беш аз 500 нафар барқчиён тарк карданд [4-М], [7-М], [8-М];

- ҳукумати нави кишвар барномаи маҷмуии барқарорсозӣ, аз нав тармимдиҳӣ ва инкишофи пешравандаи сӯзишворӣ соҳаи энергетикаро омода карда қувват дод. Дар як давраи кӯтоҳ 4 истгоҳи барқӣ пуриқтидори гармидиҳанда, зиёда аз 10 истгоҳи обию барқӣ, аз он ҷумла истгоҳи пешбари обию барқӣ кишвар – НБО Роғун, зиёда аз 150 истгоҳи барқӣ хурд сохта шуданд, норасоии қувваи барқ амалан барҳам дода шуд [4-М], [7-М], [8-М];

- ба шарофати истифодабарии васеи қувваи барқ дар ҳамаи марҳилаҳои истеҳсоли иқтисодиёт қудрати иқтисодӣ кишвар хеле афзуд, Тоҷикистон ба қатори даҳ кишвари рӯ ба

тараккӣ дохил гардид; [4-М], [8-М];

- электрикунии мамлакат дар равандҳои фарҳангӣ ва табаддулоти шаҳру деҳот нақши бориз бозид, 99% ноҳияҳои деҳоти ҷумҳурӣ электрӣ кунонида шуд, низомҳои таҳсилот, илму фарҳанг низ бо суръати баланд ривоч ёфтанд. Чораҳои саривактӣ барномавии Ҳукумати кишвар, таҷрибаи мунтазами корӣ ҳамаи ташкилоте, ки бо соҳаи энергетика алоқаманд ҳастанд, ба зиёдшавии ҳаҷму иқтисодии энергетикӣ мусоидат карданд. Истеҳсоли қувваи барқ дар кишвар аз 15 млрд. кВт/с дар соли 1994 то 21 млрд. кВт/с дар соли 2021 афзуд [2-М], [3-М];

- дар асоси инкишофи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаҳои ҷанубу шарқӣ дар замони муосир ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки симои иқтисодию фарҳангии кишвар, аз он ҷумла минтақаҳои ҷанубу шарқии он зуд тағйир меёбад танҳо дар ноҳияҳои ҷанубу шарқии ҷумҳурӣ дар як давраи кӯтоҳ миқдори мактабҳои умумии таҳсилотӣ, муассисаҳои фарҳангӣ таълимӣ, муассисаҳои соҳаи тандурустӣ, сохтмонҳои варзишӣ, хонаҳои намунавӣ 1,5-2 маротиба зиёд шуд [3-М], [5-М];

- қувваи арзони барқии дастарси умум ба аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ имконияти равшан сохтани хонаҳои истиқоматӣ, муассисаҳои фарҳангӣ маишӣ, роҳхоро фароҳам меоварад ба шарофати дастрасии ройгон ба қувваи барқ сокинони минтақаи ҷанубу шарқӣ метавонанд бе монеа барномаҳои телевизионии кишвари худро тамошо кунанд; [5-М], [7-М];

- дар солҳои истиқлолият дар минтақаҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон нишондиҳандаҳои истеҳсоли ва иқтисодӣ, сатҳи фарҳангӣ хеле боло рафта, муҳити рӯҳию равонӣ пурра рӯ ба беҳбудӣ ниҳодааст. Ҳамаи ноҳияҳо ва шаҳрҳои наздисарҳадӣ роҳҳои васеи пиёдагард равшансозӣ шуда, қитъаҳои нави сарсабз, кӯчаҳо ва иншооти дигар бо қувваи барқ таъмин гаштанд [4-М], [7-М], [10-М];

- мувофиқи суҳанрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми қаламрави наздисарҳадӣ 70 дидбонгоҳи сарҳадӣ сохта шуд, ки бо техникаи муосир ҷиҳозонида шудаанд¹. Маҳз ҳамин қувваи бузурги табдилдиҳандаи қувваи

¹ Суҳанрони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Рӯзи сарҳадчиён. - 28 майи соли 2022, шабакаи телевизионӣ.

барқ бо мақсади ривочу равнақи иқтисодиёт, фарҳанг, некӯахлоқии аҳолии минтақаҳои ҷанубу шарқӣ ва тамоми кишвар истифода бурда мешавад [4-М], [7-М];

- бо таваҷҷуҳ ба имконияту захираҳои сӯзишвории энергетикӣ, дар самти истифодабарии ба мавқеи онҳо қадамҳои устувор мондаани давлатамонро ба инобат гирифта, тазаккур додан мумкин аст, ки дар ояндаи наздиктарин мушкилоти

- рушди энергетикии Тоҷикистони соҳибхатиёр дар маркази таваҷҷуҳи Ҳукумат, мутахассисон ва ҷомеаи ҷумҳурӣ қарор дода мешавад. Вазифаи аввалиндараҷаи давлат инкишофи энергетика ва истифодабарии самараноки он дар иқтисодиёт, маориф, илму фарҳанг мебошад [1-М], [3-М];

- дурномаи электронунии ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ хеле бузург аст, зеро дар ҳудуди ин минтақа дарёи Панҷ мегузарад ва захираҳои гидроэнергетикӣ ба 100 миллиард кВт/с мерасанд.

- Танҳо НБО Даштҷумметавонад то 15 миллиардов кВт/сқувваи барқро дар як сол истехсол намояд. Аз ин нуқтаи назар, захираҳои бои гидроэнергетикии минтақа барои инкишофи минбаъдаи иқтисодиёту фарҳанги ин минтақаи махсуси кишвар дар маҷмуъ шароити мусоид фароҳам меоранд [4-М], [7-М].

2. Тавсияҳо оид ба истифодабарии амалии натиҷаҳо

Маводи таҳқиқи мазкурро хангоми ба нақша гирифтани масъалаҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик, таърихи хочагии халқ, фарҳанги энергетикии вилояти Хатлон, зимни таҳқиқоти иловагӣ аз таъриху фарҳанги вилояту ноҳияҳои кишвар, зимни гузарондани курсҳои алоҳида доир ба таърихи энергетикӣ кишвар ва ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик, зимни аз нав созмондиҳӣ ва равшансозии масъалаҳои асосии сиёсати ҳукумати шуравӣ дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва пешрафти фарҳангии минтақаҳои наздисарҳадии Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст.

МУҚАРРАРОТ ВА ХУЛОСАҲОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ГАРДИДААНД:

I. Мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:
[1-М]. Алимардонов, Б.М. Таъсири захираҳои обию энергетикӣ ба инкишофи иқтисодиёти Тоҷикистон / Б.М.

Алимардонов // Маҷаллаи илмӣ-сиёсии Академияи давлатии идоракунииназди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2020. - №3 (47). – С. 15-20.

[2-М]. Алимардонов, Б.М. Электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон вааҳамияти иҷтимоию фарҳангии он / Б.М. Алимардонов // Паёми Институти забонҳо (серияи илмҳои филологӣ, педагогӣ ватаърихӣ). - 2021.- №3 (43), С. 166 -173.

[3-М]. Алимардонов, Б.М. Таърихи ҷустуҷӯи захираҳои энергетикӣ ватаъмини энергетикии минтақаҳои гарми Тоҷикистон / Б.М. Алимардонов// Паёми Донишгоҳи давлатии педагогии Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. – 2022. - №6 (101). – С. 295-300.

[4-М]. Маликов, М.Х., Алимардонов, Б.М. Масъалаҳои мубрами таъмини аҳолии ноҳияҳои наздисарҳадӣ бо қувваи барқ / М.Х. Маликов, Б.М. Алимардонов // Таърихк. – 2023. - № 1 (33). - С 72-77.

Мақолаҳои дар маҷмуаҳои дигари илмӣ ва маводи конференсияҳои интишорёфта:

[5-М]. Алимардонов, Б.М. Мушкилотибо қувваи барқ таъмин шафии ноҳияҳои кӯҳии Тоҷикистон / Б.М. Алимардонов // Паёми Институти тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон. – 2022. - С 44-52.

[6-М]. Алимардонов, Б.М. Ҳазмшафии қувваи захираҳои обӣ ватаъсири он ба соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ / Б.М. Алимардонов // Паёми Институти тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон. - Душанбе, 2023. – С. 49-50.

[7-М]. Алимардонов, Б.М. Инкишофи иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистондар солҳои истиқлолият/ Б.М.Алимардонов // Истиқлолияти давлатӣ ва эҳёмероси фарҳангию таърихӣ ва педагогииҳалқи тоҷик: ДСРТ. - Душанбе, 27-уми ноябри соли 2020. - С. 181-186.

[8-М]. Алимардонов, Б.М. Захираҳои энергетикии Тоҷикистон ва таҷрибаи азхудкунии онҳо / Б.М. Алимардонов // Конференсияи байналҳалқии илмию амалӣ дар мавзӯи “Таҳқиқи муҳандисӣ, инноватсия ва маблағгузорӣ ба энергетика ва истеҳсолот”. Институти энергетикаи Қўргонтепа. - 25-апрели соли 2023. –С. 157-161.

[9-М]. Алимардонов, Б.М. Биогаз – алтернатива барои газитабӣ / Б.М. Алимардонов // Конференсияи 3-юми ҳар

солаи илмию-амалӣ бо иштироки мутахассисон аз кишварҳои хориҷӣ. Паёми Институти тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. - С. 95-96.

[10-М]. Алимардонов, Б.М. Сохтмониистгоҳҳои барқӣ ва моҳияти иҷтимоии онҳо/ Б.М. Алимардонов // Конференсияи байналҳалқии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Энергетика: вазъи дурнамои инкишоф». Донишгоҳи техникии Тоҷикистонба номи академик М.С. Осимӣ.– Душанбе, 20 декабри соли 2023. - С. 334- 338.

[11-М]. Алимардонов, Б.М. Истеъмоли қувваи барқ дар нуқтаҳои марказии гармидиҳанда / Б.М.Алимардонов // Конференсияи байналҳалқии илмӣ-амалии «Энергетика: вазъи дурнамои инкишоф». Донишгоҳи техникии Тоҷикистонба номи академик М.С. Осимӣ.– Душанбе, 2023. - С. 488-490.

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
РОССИЙСКО-ТАДЖИКСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

УДК: 930+537 (575.3)

На правах рукописи

АЛИМАРДОНОВ БОБОХОН МАХМАДИЕВИЧ
**ИСТОРИЯ ЭЛЕКТРИФИКАЦИИ ЮГО-ВОСТОЧНЫХ
РАЙОНОВ ТАДЖИКИСТАНА**
(20-е годы XX века - начало XXI века)

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических
наук по специальности 07.00.00-Исторические науки и археология
(07.00.02 – Отечественная история)**

ДУШАНБЕ – 2024

Диссертация подготовлена на кафедре всеобщей и отечественной истории факультета истории и международных отношений Российско-Таджикского Славянского университета.

Научный руководитель: **Маликов Махмуд Хакимович** – доктор исторических наук, профессор кафедры общей и отечественной истории Славянского университета России и Таджикистана

Официальные оппоненты: **Хамидзода Фуркат Муким** – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории и религиоведения Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики.

Рахимов Файзиддин Дониёрович – кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой новой и новейшей истории зарубежных стран Таджикского национального университета.

Ведущая организация: Кулябский государственный университет имени Абуабдулло Рудаки

Защита состоится 28 июня 2024 года в 13⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6D.КОА-035 при Институте истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 33).

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в Центральной научной библиотеке имени Индиры Ганди Национальной академии наук Таджикистана (734025, город Душанбе, проспект Рудаки, 33) и на официальном сайте Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (www.institute-history.tj) .

Автореферат разослан «__» _____ 2024 г.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор исторических наук**

Иброхимов М.Ф.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Таджикский народ прошёл весьма длительную и поучительную историю. Не по воли таджикского народа в этой истории были определенные положительные факторы развития, были этапы дегридации и трагедии.

Среди этапов определенно-положительного развития в истории таджикского народа можно отнести период Саманидов, XX и начало XXI веков, где в жизни таджикского народа произошли определенно положительные социально-экономические и культурные развитие. Среди положительных достижений таджикского народа в XX - начале XXI века можно уверенностью отнести проблемы развития энергетики, её применение в трудоёмких процессах экономического развития, образования, науки, культуры.

Энергетика с запасами, которой РТ занимает первое место во всей Центральной Азии, является важнейшей производительной и культурно-преобразующей силой, что показала электрификация стратегически важных юго-восточных районов республики в XX – начале XXI веках.

Вопросы электрификации юго-восточных районов Таджикистана занимали особое положение перед правительством Советского Таджикистана, и правительством независимого и суверенного Таджикистана. Основная причина заключалась в том, что районы этого региона считались защитной приграничной зоной с Афганистаном. Поэтому, социально-экономическое и культурное развитие приграничных регионов находились под особым контролем правительства страны. Учитывая этот фактор, в первые годы Советской власти в этом регионе были построены первые дороги с твердым покрытием и проведено первое электрическое освещение. Из 250 электростанций, выделенных республике, этому приграничному району были переданы 73 передвижные электростанции, которые работали на топливе и использовались помимо пограничных линий ближайшими населенными пунктами. Именно в этом регионе были построены первые новые административные и культурные учреждения. В советское время, если, с одной стороны, электрификация была основой развития всех отраслей

экономики вновь созданной Советской Социалистической Республики Таджикистан, а с другой Советскому правительству необходимо было продемонстрировать превосходство своей политической системы над полуфеодальным и полукапиталистическим Афганистаном. Вместе с тем, период независимости значительно актуализировался вопрос электрификации юго-восточных регионов. Но на наш взгляд, социально-экономическое и культурное развитие региона посредством электрификации считается основной производительной и созидательной силой развития и благоустройства региона. К сожалению, эти вопросы в целом ранее остались вне поля зрения исследователей всех направлений. Сегодня настало время исследователям различных областей, помимо обсуждения этих вопросов уделить больше внимания её исследованию. Например, нет отдельных исследований и работ, освещающих важнейшие вопросы электрификации региона за весь послевоенный период. Кроме того, недостаточно информации об электрификации региона после ввода в эксплуатацию Перепадной и Центральной ГЭС, которая произошла ещё после ввода в эксплуатацию основной части Нурекской ГЭС. Даже если электроэнергия этих электростанций первой достигла этих регионов, сведений о том, как это повлияло на развитие производительности трудовых процессов в приграничных районах, их культуре и социальной сфере, очень мало или вообще нет. Многие вопросы, такие как привилегированное положение этого региона, наличие ускоряющихся процессов электрификации региона и влияние этих процессов на становление развитие этот регион, до сих пор не ясны. Поэтому, возникла необходимость серьезного изучения и детального анализа данных вопросов, что определяет актуальность исследуемой темы.

В периодической печати имеется множество источников, литературы и публикаций, изучающих вопросы энергетики, истории электрификации Таджикистана, становления топливно-энергетического комплекса, на анализированные научном плане показывающих международное значение энергетической политики независимого Таджикистана. Анализ источников и опубликованной литературы

доказывать, что Таджикистан является самой богатой страной Центральной Азии по водным и энергетическим ресурсам. Однако в своих работах, целью которых было воссоздать общую картину энергетического развития республики, исследователи не рассматривали один из важных вопросов – создать картину истории электрификации юго-восточного региона Таджикистана в научном плане. Поэтому, объективное исследование и рассмотрение данного вопроса также определяет актуальность темы нашего исследования и его объекта.

Учитывая, что за годы независимости Таджикистана в районе Хамадони было построено 18, а в Фархорском районе - 26 промышленных предприятий, необходимо показать эволюцию изменения характера трудовых процессов, развития культуры, социальной сферы и быта населения этого приграничного региона, проанализировать и оценить положение этого региона в социально-экономической и культурной жизни страны. В период независимости, по инициативе Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, приняты в качестве одной из стратегических целей обеспечения энергетической независимости страны, удваивает научную значимость изучаемой темы, доказывает её актуальность и востребованность.

Степень изученности темы. Анализ истории электрификации Таджикистана посвящено большое количество научных, научно-популярных статей, конференций и симпозиумов. Например, в 1972 году именно в Душанбе состоялся международный научный симпозиум энергетиков, посвященный 50-летию государственного плана электрификации Советского Союза.

Учитывая научную значимость исследуемого вопроса, были использованы и изучены архивные источники, материалы печатной литературы по электрификации, в частности, партийные и государственные архивы всех районов региона, статистические отчеты районов, районные материалы электрических сетей, отчеты колхозов и совхозов, сельсоветов,

начиная с 1920 по 1950 годы¹.

Эти материалы были подробно проанализированы, была создана новая картина истории электрификации республики, что объективно определило нашу задачу в исследовании темы.

Следует отметить, что хотя данная тема и не была предметом отдельного исследования, различные ее направления были отражены в общих исследованиях по электрификации Советского государства, в коллективных и фундаментальных трудах по истории таджикского народа, а также во многих трудах таких исследователей, как Стеклов Ю.В. «Государственный план электрификации Советской России», «В.И. Ленин и электрификация»², «История таджикского народа»³, Шарипов А., Касими З. «Фархундапай»⁴,

Маликов М. «Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы», «К вопросу историографии развития энергетики и электрификации Таджикистана», «Энергетика - мощная производительная и преобразующая сила строительства социального общества в Таджикистане»⁵, Хотамов Н.Б. «Социально-экономические изменения в Республике Таджикистан в период независимости (1991-2006 годы)»⁶, Ахорова А.Д.,

---

¹ Тадж.ССР, РП Таджикистана, Главное управление энергетики треста Таджиксельэлектрострой, Сугдэнерго, Хатлонэнерго, Памирэнерго / Литература, текущие архивы (партийные и государственные), фонды – Х-6527, Х-282, Х-20, Х-1216, Х-448

² Стеклов, Ю.В. "Государственный план электрификации Советской России"/ Ю.В. Стеклов. – М., 1955. – 379 с.; Стеклов, Ю.В. В.И. Ленин и электрификация / Ю.В. Стеклов. – М., 1982. – 360 с.

³ История таджикского народа. К.В: Новейшая история (1917-1941 гг). – Душанбе, 2011. – 752 с.

⁴ Шарифзода, А. Фархундапай (Благодетель)/ А.Шарифзода, З.Косимӣ.– Душанбе, 2014. – 336 с.

⁵ Маликов, М. Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы / М.Маликов. – Душанбе, 2013. – 392 с.; Маликов, М. К историографическому вопросу развития энергетики и электрификации в Таджикистане/М. Маликов. – Душанбе, 2019. – 14 с.; Маликов, М. Энергетика-мощная производительная и преобразующая сила строительства социального общества в Таджикистане/ М.Маликов. – Душанбе, 2021. - 20 с.

⁶ Хотамов, Н.Б. Социально-экономические преобразования в Республике Таджикистан в период суверенитета (1991-2006)/ Н.Б. Хотамов. – Душанбе,

Аминджонова Ф.М., Доронкин К.А. «Энергетика Таджикистана: современные тенденции и перспективы развития»¹, Ёдгори Н. «Энергетика Таджикистана: вчера, сегодня и завтра»², «Народное хозяйство Таджикской ССР в 1984 году»³, Нурмахамдов Д. «Гидроэнергетика Таджикистана: ресурсы и перспективы»⁴, Рахимов Д. «Энергетическая система Таджикистана», «Сборник статей, посвященный 10-летию (2005-2015 гг.) международного «Вода для жизни»⁵, Азимов Х. «Финансовое управление энергетическим потенциалом Таджикистана»⁶, Назарзода А. «Государственная независимость: решающий этап в судьбе таджикского народа (к 30-летию государственной независимости Таджикистана)»⁷.

В работах Маликова М.Х. «Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы», А.Д. Ахророва, А.Д. Шарифзода, Д.А. Доронкина⁸ 34 и др., рассматриваются вопросы топливно-энергетических ресурсов страны, практики их изучения и освоения, а также в производственных процессах народного хозяйства, культуре и быта населения республик в использовании электроэнергии.

Однако, к сожалению, в этих работах не анализируется процесс электрификации изучаемых районов, хотя эти районы

2009. - 369 с.

¹ Ахророва, А.Д., Аминджонова, Ф.М., К.А. Доронкин, К.А. Энергетическая промышленность Таджикистана: современные тенденции и перспективы развития. – Душанбе, 2005. – 190 с.

² Ёдгори Н.- Энергетика Таджикистана: вчера, сегодня и завтра. – Душанбе, 2006. – 208 с.

³ Народное хозяйство Таджикской ССР в 1984 году.: сборник статей. – Душанбе, 1985. – 204 с.

⁴ Нурмахамдов Д. Гидроэнергетика в Таджикистане: ресурсы и перспективы. – Душанбе, 2005. – 96 с.

⁵ Сборник статей, посвященных 10-летию международного (2005-2015) «Вода для жизни». – Душанбе, 2015. – 244 с.

⁶ Азимов Х. Финансовое управление энергетическим потенциалом Таджикистана. – Душанбе, 2007. – 272 с.

⁷ Назарзода, А. Государственная независимость: решающий этап отразился на судьбе таджикского народа (к 30-летию государственной независимости Таджикистана). – Душанбе, 2021. – 412 с.

⁸ Ахророва, А.Д., Аминджонова Ф.М., К.А. Доронкин К.А. Энергетическая промышленность Таджикистана: текущие тенденции и перспективы развития. – Душанбе, 2005. – 190 с.

были включены в первый план электрификации республики.

В трудах Д. Нурмахмадова, Н.Ёдгори, Х.Азимова, А.Назарзода и Б.Сироджева¹ 35 в основном освещали вопросы строительства энергетических объектов, в частности вопросы финансирования Кайраккумской, Сарбандской, Норакской и Рогунской ГЭС, а вопросы электрификации юго-восточной части страны остались вне поле зрения исследователей.

Н. Ёдгори, Б. Юнусова, З. Зиева и другие исследователи в своих трудах, целью которых было отразить общую картину энергетического развития республики, не рассмотрели важный вопрос по истории электрификации республики юго-восточного региона Таджикистана. Таким образом, по истории электрификации юго-восточного региона Таджикистана отсутствуют специальные обобщающие труды. Недостаточная изучение данной проблемы определила выбор темы в качестве диссертационного исследования и предусматривает собой попытку системного анализа истории электрификации юго-восточного региона Таджикистана, как фактор экономического и культурно-образовательного развития региона.

Связь диссертации с программами (проектами) и научными темами. Диссертационное исследование выполнено в рамках реализации плана перспективной научно-исследовательской работы кафедры всеобщей и отечественной истории Российско-Таджикского Славянского университета по теме «История таджикского народа, общие закономерности и особенности исторического процесса».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цели и задачи исследования. Основная цель данного исследования – изучить и объективно проанализировать практические материалы по вопросам истории электрификации юго-восточных районов Таджикистана, определить степень ее влияния на развитие производительных сил, культуру и быт в жизни населения юго-восточных районов Республики

---

¹ Нурмахмадов Д. Гидроэнергетика в Таджикистане: ресурсы и перспективы. – Душанбе, 2005. – 96 с.; Ёдгори Н. Энергетика Таджикистана: вчера, сегодня и завтра. – Душанбе, 2006. – 208 с.; Азимов Х. Финансовый менеджмент энергетического потенциала Таджикистана. – Душанбе, 2007. – 272 с.; Назарзода, А. Государственная независимость: решающий этап в судьбе таджикского народа (к 30-летию государственной независимости Таджикистана). – Душанбе, 2021. – 412 с.

Таджикистан.

В ходе изучения и анализа материала выбранной темы мы поставили перед собой следующие задачи:

показать реальную картину о водно-энергетических ресурсах данного региона;

определить практику уровня использования водных и энергетических ресурсов региона в производственных целях;

проанализировать состояния процессов использования электроэнергии в культуре и быте населения этих районов;

определить значимость роли электроэнергии в культурной и бытовой жизни населения юго-восточных районов республики;

проанализировать степень достижений использования электроэнергии в трудоемких процессах сельского хозяйства юго-восточных регионов;

обосновать необходимость формирования топливно-энергетического комплекса Таджикистана и его значение для регулярного снабжения всех регионов страны электрической энергией;

определить материальную базу и перспективы строительства новых малых, средних и крупных электростанций на территории Таджикистана;

рассмотреть международное и политическое значение политики Советского Союза по электрификации приграничных районов;

обосновать перспектив дальнейшего развития энергетики и электрификации юго-восточных районов Таджикистана.

Объектом исследования является история электрификации юго-восточных регионов Таджикистана, в определенной мере нашедшая отражение в научной литературе и периодической печати.

Темой (предметом) исследования является процесс и степень электрификации народного хозяйства и культуры юго-восточных регионов Таджикистана в XX – начале XXI вв. Анализ, обобщение и освещение роли электроэнергии в развитии производительных сил, развития экономического потенциала отмеченных районов, показ преобразующей роли электроэнергии в развитии культуры, наукой, образования в указанных районах.

Хронологические рамки исследования включают 20-е годы

XX века – начало XXI века – период социалистических преобразований в Таджикистане, начальный этап периода независимости республики, который является периодом существенных изменений в развитие энергетики юго-восточных регионов Таджикистана и республики в целом.

Теоретико-методологическая основа исследования.

Диссертант при написании диссертации широко использовал научные методы историзма, идентичности, научной объективности, историко-сравнительный анализ. При этом в основе данного исследования лежит проблемно-хронологический метод, позволяющий определить историю электрификации этого приграничного региона и его значение в экономико-социальной и культурно-бытовой жизни населения региона.

Источниковой базой данного исследования являются материалы государственного архива новейшей истории Таджикистана, центрального государственного архива Республики Таджикистан, архива Хатлонской области, текущих архивов районов Джейхун, Кабадиян, Шахритус, Дусти, Пяндж, Фархор, Хамадони, Шохин, статистические материалы, периодические издания, материалы центрального аппарата энергетики и электрификации Таджикской ССР и Республики Таджикистан, материалы треста «Хатлонбаркбунёд», отчетные материалы электросети юго-восточных районов республики, практические материалы для подготовки специалистов в области энергетики для Хатлонской области и юго-восточных регионов республики.¹ т.д. Помимо упомянутых архивных материалов, нами дополнительно были использованы неопубликованные районные и региональные материалы государственных и партийных фондов Хатлонской области о состоянии ресурсов и топливно-энергетического потенциала, их фактическом использовании, статистические данные и отчеты энергетических организаций, колхозов и совхозов. Также были использованы исследовательские материалы, пресса.

Научная новизна диссертации. С целью анализа и достоверного определения точек электрификации юго-

---

¹ Архивы Хатлонэнерго, текущие архивы районов Хамадони, Пархар, Шартус, Кубодиян, Шохин, Джейхун – отчеты по электрификации населенных пунктов, производственных процессов, культурно-бытовых учреждений, ф.11, 19, 21, 23, 24, 27,31

восточных районов, впервые были проанализированы не опубликованные материалы архивов, монографических научных изданий, статистических материалов и периодической печати. Из них можно получить точную информацию о географическом положении районов указанного региона, его водно-энергетических ресурсах, истории развития, степени электрификации народного

Исследование, анализ и отражение материалов по истории электрификации юго-восточных районов Таджикистана в целом полностью завершают некоторые проблемы страницах истории таджикского народа и предоставляет читателю объёма материалы, которые помогают лучше понять экономическую ситуацию и культурное положение своей страны. Тематика диссертационного исследования тесно связана с научными работами и учебниками по экономике, культуре, социальным и политическим наукам. Кроме того, научная новизна исследования проявляется в следующих определениях:

- большинство материалов данной темы были проанализированы впервые и им была дана научная оценка;
- в регионе помимо крупных рек Пяндж, Кофарнихан, Яхсу, были выявлены как дополнительные источники производства электроэнергии;
- указаны на основные источники потребления электроэнергии в данных регионах;
- определена степень использования электроэнергии фермерскими хозяйствами и населением юго-восточных регионов Таджикистана для производственных нужд сельского хозяйства, отдельных промышленных, культурных и бытовых предприятий сельского населения;
- отражено историческое значение электричества в изменении культурной жизни населения Таджикистана;
- обоснована необходимость создания топливно-энергетического комплекса Таджикистана и его значение для регулярного снабжения электрической сетью всех регионов страны;
- определено международное и политическое значение политики Советского Союза по электрификации приграничных районов;
- определены материальные основы и перспективы строительства новых малых, средних и крупных электростанций

на территории Таджикистана;

- обоснована перспектива развития энергетики и электрификации юго-восточных регионов Таджикистана.

На защиту выносятся следующие положения:

- в советский период районы приграничных районов пользовались особыми привилегиями, а социально-экономическое и культурное развитие этих районов находилось под особым контролем правительства страны;

- анализ источников и опубликованной литературы доказывает, что Таджикистан является самой богатой страной в Центральной Азии с точки зрения водных и энергетических ресурсов;

- электричество играет эффективную роль в развитии и изменении экономико-социальной и культурно-бытовой сфер жизни населения Таджикистана. Использование электроэнергии в хозяйствах населения юго-восточных округов Таджикистана, в сельскохозяйственном производстве, на отдельных промышленных предприятиях, в культурно-бытовых целях, коренным образом изменило жизнь и уровень благосостояния жителей этих районов;

- создание новых малых, средних и крупных электростанций на территории Таджикистана, в том числе в исследуемых регионах, является своевременным, и для ее строительства имеются материальные и природные основания;

- Электрификация различных регионов Таджикистана, в том числе юго-восточных районов в наше время приобрела еще большее значение и составляет основу экономического, социального и культурного развития общества.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Материалы данного исследования могут быть использованы при проектировании различных вопросов истории таджикского народа, культуры, энергетики Хатлонской области, в дополнительных исследованиях по истории и культуре различных регионов и районов страны, при проведении отдельных курсов по историю энергетики страны и культурной жизни таджикского народа, в восстановлении и освещении забытых вопросов политики советского правительства в социально-экономической сфере и культурного развития приграничных районов Таджикистана. Кроме того, материалы данного исследования могут быть использованы при написании

отдельных трудов, брошюр и статей, в полной мере показывающих становление водно- энергетического комплекса Таджикистана, исходя из перспективы освоения топливно-энергетических ресурсов страны, раскрывающие социально-экономические возможности и культурный прогресс Таджикистана.

Уровень достоверности исследования подтверждается тем, что исследование проведено на основе изучения архивных материалов, нормативно-правовых документов, статистических данных, материалов органов власти и организаций, деятельность которых непосредственно связана с электрификацией отечественных предприятий, экономикой и культурной жизни юго-восточных районов Таджикистана. Большинство этих материалов вводятся в научный оборот впервые.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема диссертации соответствует пунктам 1, 2, 6 паспорта специальностей ВАК при Президенте Республики Таджикистан по специальности 07.00.00-Исторические науки и археология (07.00.02 – Отечественная история).

Личный вклад соискателя ученой степени в научные исследования. Все периоды реализации плана научной работы, такие как разработка темы, ее обоснование и значимость, постановка цели и выполнение ее задач, проводились при непосредственном участии автора. Автор подробно проанализировал материалы истории электрификации юго-восточных регионов Республики Таджикистан в советское время и в период независимости, внося свой вклад в ее исследование. По теме автор сделал научные выводы и предложения, подготовил и опубликовал научные статьи.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Основные результаты исследования и положения диссертации обсуждались и подтверждались автором на международных конференциях, республиканских и региональных научно-практических и научно-теоретических конференциях, научно-практических семинарах среди молодых ученых и соискателей Республики Таджикистан.

Диссертация обсуждалась на заседании кафедры всеобщей и отечественной истории Российско-Таджикского славянского университета (протокол №8 от 31.08.2023 г.), на заседании

кафедры новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша при НАНТ (протокол №10 от 19.10.2023 г.) и была рекомендована к защите.

Публикации по теме диссертации. По результатам исследований, связанных с диссертационной работой, было опубликовано 11 научных статей, в том числе 4 научные статьи в рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан и 7 статей в других изданиях.

Структура и объем диссертации соответствовали целям и задачам исследования, при композиционном построении работы использовался хронологический принцип. Диссертация напечатана на 166 страницах компьютерного текста и состоит из списка сокращений и (или) условных знаков, введения, двух глав, семи параграфов, выводов и рекомендации, списка источников и использованной литературы (всего 163 наименования).

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении была обоснована научная значимость исследования, проанализирован уровень изученности темы, определены цель и задачи исследования, научная новизна, объект и предмет исследования. Обоснованы теоретическая и практическая значимость, методологические и теоретические основы диссертации, основные положения, предложенные к защите. Были обсуждены и определены хронологические рамки исследования, проверки результатов и структура диссертации.

Первая глава диссертации **«История электрификации юго-восточных районов Таджикистана в советское время»** состоит из четырех параграфов. В первом подразделе первой главы

«Водно - энергетические запасы Таджикистана» подчеркивается, что до установления Советской власти в нынешних регионах Таджикистана было невозможно изучить топливно-энергетические ресурсы и практически применить их. Следует отметить, что вопросы эксплуатации топливно-энергетических ресурсов Восточной Бухары привлекали внимания Бухарского эмирата и российской колониальной системы. Их интерес заключался главным образом в повышении налогов с трудового народа и превращении регионов в место добычи подходящего сырья. С обильному плану изучения и освоения энергетических ресурсов этого края началась после

установления в крае после установления народовластие.

Вторым шагом на пути электрификации современной территории Таджикистана является введение в 1913 г. гидроэлектростанций в Хороге, на реке Гунд.

В диссертации отмечается, что в процессе национально-территориального деления народов Средней Азии с 1924 по 1928 годы, произошли изменения в горнодобывающих предприятиях Худжандского промышленного района. В нефтяной промышленности САНТО была открыта новая электростанция (первая в 1884 г.), при ее подготовке было использовано новое буровое оборудование и другие инструменты. Кроме того, была введена в эксплуатацию новая Шурабская высоковольтная электростанция, что способствовало строительству новых шахт. В последующие три года объем добычи угля в Шурабе увеличился более чем в три раза, что имело большое значение в промышленном подъеме северных районов республики. За первые пять лет хозяйственного плана Таджикской ССР, объем электростанций увеличился в три раза. В частности, в первую очередь, комплекс Варзобских ГЭС, что было связано с увеличением промышленных предприятий столицы. Исследователь отмечает в этом параграфе, что уже в первой пятилетке произошли коренные изменения в плановых заданиях по электрификации. В начале 1930 года, проектировщики завершили проект Вахшской ГЭС мощностью 300 000 кВт и Ходжабокирганской ГЭС мощностью 20 000 кВт. В то же время начавшиеся в 1931 году строительные работы на Вахшской ГЭС ускорили строительство Вахшского канала, завода азотных удобрений и других важных объектов народного хозяйства. Строительство Ходжабокирганской ГЭС, помимо обеспечения электроэнергией крупных районов Ленинабадской области, также обеспечило водными ресурсами тысячи гектаров пахотных земель, учреждения образования и культуры.

В целом, согласно пятилетним планам, были построены новые электростанции в Шурабе, Сталинабаде, Кулябе, Курган-Тюбе, Ура-Тюбе, Гарме, Сари-Камаре и других областных и районных центрах. Во многих областных и районных центрах были открыты фабричные промышленные электростанции.

Второй параграф первой главы называется **«История освоения энергетических ресурсов и электрификации страны в период социалистических перемен»**, в котором

рассматриваются общие вопросы состояния объемов водно-энергетических ресурсов страны и отдельно ее юго-восточных районов. Важным объемом воды реки к нескольким горными мальными притоками, общим объемам свыше 1000 млрд. кВт/ч. При этом в диссертации утверждается, что этап независимого Таджикистана занимает лидирующие позиции в Центральной Азии по определению размера и богатству энергетических ресурсов. Сегодня только водные ресурсы Таджикистана составлял более 60% всех водных ресурсов стран Центральной Азии. Таджикистан в будущем может производить до 600 миллиардов кВтч электроэнергии в год только за счет водных ресурсов республика располагает большие запасы природного газа – 4 млрд. м³, угля – 3 млрд. тонн, нефти до 2 млрд тонн и неисчерпаемыми энергетическими ресурсами солнца, ветра и т.д.¹ 37

По водно-энергетическим и топливно-энергетическим ресурсам также наша страна тоже занимает ведущее место в Центральной Азии.

Кроме того, страна располагает и другими энергетическими ресурсами, такими как нефть, газ, уголь, солнечная энергия, ветер, которые в совокупности образуют огромный объем и считаются источником ведущих и производительных сил экономического и культурного прогресса страны. Жители Таджикистана могут использовать солнечную энергию в течение 300 дней в году для производства электроэнергии.

Третий параграф первой главы **«Из истории электрификации юго-восточных районов Таджикистана»** посвящён вопросам строительства энергетических объектов республики, электрификации народного хозяйства, культуры и быта сельской местности населения юго-восточных районов как в XX веке, так и в годы независимости. Отмечается, что советское правительство в своей политике придавало большое значение вопросу электрификации приграничных округов. Например, в 1925-1930 годах из 250 дизельных электростанций малой мощности 73 станции находились в ведении приграничных населенных пунктов юго-восточных округов. Все они были установлены в наиболее опасных програницных частях, и отдельная часть населения имела

---

¹ Маликов, М. Энергетическая независимость Таджикистана: история, проблемы и перспективы. – Душанбе, 2013. – 392 с.;

возможность пользоваться их электричеством. Будущий социально-экономический и культурный прогресс республики в эпоху социализма был обусловлен преимущественная эксплуатацией водных и энергетических ресурсов Варзоба, Сырдарьи, Гунда, Вахша и одновременно строительством средних и крупных водопроводных станций, в том числе - Кайракум, Варзоб, Центральный, Сарбанд, Хорог в 1960-е и 1980-е годы большое значение для страны имела сооруженное Нурекская ГЭС.

Строительство Сангтудинской ГЭС - 1,2 и Рогунской ГЭС в годы независимости, приблизило энергетическую независимость страны, подняло социально-экономическую сферу страны на новый уровень развития, включило независимый Таджикистан в международный рынок по продаже электроэнергии. В настоящее время производственные процессы объектов культурно-бытового назначения в юго-восточных регионах, имеющие политическое и социально-экономическое значение, постоянно используют электроэнергию единой энергосистемы страны. Население региона использует электроэнергию во всех сферах культурной и бытовой жизни.

В четвертом параграфе первой главы **«Формы и уровни подготовки специалистов в области энергетики»** рассматривается необходимость подготовки высококвалифицированных специалистов в области энергетики в части подготовки и практического использования в системе развития топливно-энергетических ресурсов страны, а также определена роль специалистов-энергетиков в электрификации народного хозяйства, культуры и быта населения. Было отмечено, что первыми специалистами, изучавшими топливно-энергетические ресурсы страны, стали русскоязычные специалисты из Российской Федерации, Республики Украина, Республики Беларусь и других республик. С их помощью в годы Советской власти осуществлялась подготовка национальных специалистов из таджиков и других представителей республики, а с этой целью на территории республики были первоначально открыты специальные курсы профессиональных учреждений, а затем энергетические техникумы и высшие учебные заведения. При этом отмечается, что в первые годы обретения независимости из-за тяжелого социального кризиса, сложных отношений между таджикстанцами и гражданской войны республику

покинуло большое количество специалистов в области энергетики. Однако этот недостаток был устранен вскоре после подписания соглашения об установлении мира и национального согласия среди таджиков. В современных условиях, в связи с увеличением масштабов поступления топливно-энергетической, ресурсов культурной жизни, электрификации народного хозяйства, специалисты в области энергетики по численности, специализации и влиянию составляют значительную часть населения страны. Около 200 из них работают на объектах энергетики и культуры приграничных юго-восточных регионов. На всех этапах социально-экономических преобразований в республике, правительство Таджикистана придавало большое значение улучшению жилищно-бытовых условий энергетиков и электриков. Энергетики первыми, как и учителя, были обеспечены жильем, транспортом и электрооборудованием. В свою очередь, многие временные энергетика готовили себе замену за счет местного населения, в том числе дехкан, рабочих и т. д.

Во второй главе диссертации **«Энергетическое строительство и электрификация юго-восточных районов Таджикистана в период независимости»** рассмотрены вопросы увеличения темпов строительства электроэнергетических объектов в республике, электрификации производственных процессов, при ее использовании в производственной и культурно-бытовой сфере населения.

В первом параграфе второй главы **«Строительства энергетических объектов и электрификация страны в период независимости»** диссертации отмечается, что для таджикского народа период независимости является особым в социально-экономическом и культурном развитии, где особое место по реальной значимости отражена электроэнергетика. Никогда еще энергетика не было выделено в отдельную программу страны. Содержание программы охватывает большой объем восстановительных и строительных задач, среди которых судьбоносная для Таджикистана Рогунская ГЭС, Сангтуда-1, Сангтуда-2, около 200 средних и небольших ГЭС и тепловых станций, перекошение первыми оборудованными морально устаревших функционирующих энергетических объектов.

Здесь отмечается и вопросы появления реальных возможностей для ускорения темпов электрификации юго-

восточного региона страны, потребления населением электроэнергию в своих трудоемких работах, культурно-бытовых сферах жизни электроэнергетические мощности намного увеличены дозор пограничников и тд.

Автор так же отмечает, что в годы независимости Таджикистан превратился в большую энергетическую площадку, в котором широко используется иностранные инвестиции, что дает до польноты развивать скорость в электрофикации республики в целом.

Летом 2008 года, Минэнерго республики опубликовало новую масштабную общенациональную программу строительства малых и средних ГЭС, в рамках которой до 2010 года, введены в эксплуатацию 13 объектов по плану, а с 2011 по 2015 годы - 23, а к 2025 году - еще 25 таких ГЭС. В целом за 20 неполных лет должна быть введена в эксплуатацию 61 малая электростанция общей мощностью 77 653 кВт. Стоимость проектов в рамках приоритетной реализации этой программы в 2007-2010 годах составляет 11,2 миллиона долларов. Финансирование данного проекта осуществляется за счет кредитов Исламского банка развития, Азиатского банка развития и кредитов предприятия «Барки Точик».

Таким образом, данная программа оказалась не единственным документом, изданным Правительством Таджикистана за годы независимости. До сих пор в рамках этого проекта разработаны основы права на энергетическое строительство. В стране действует несколько официальных нормативных актов, предоставляющих налоговые льготы и другие преимущества частным инвесторам. В связи с этим частными инвесторами в 2005 году, были построены и введены в эксплуатацию 3 малых ГЭС, в 2006 году - 7 ГЭС малой мощности.¹

Во втором параграфе второй главы диссертации **“Использование электроэнергии в промышленности и сельском хозяйстве, в том числе в юго-восточных районах** показана роль энергетических сооружений в юго-восточных районах республики в годы независимости, в том числе Рогунской ГЭС, Сангтудинских электростанций, множества малых

---

¹ Об энергетической политике Президента Таджикистана Эмомали Рахмона/ Республиканский научно-исследовательский институт «Нурафзо». – Душанбе, 2011. – С.116-117.

электростанций в различных районах страны, определена важность их широкого использования в промышленности, сельском хозяйстве, в том числе в приграничных регионах, освоении новых источников сырья, расширение производства и производство ценных материалов. Например, только в районе Хамадони из 4 промышленных предприятий, действовавших в 1990 году, к 2021 году это число достигло 26, а объём промышленного производства в этом районе увеличился в 2 раза.

В районе функционируют и заводы хлопкоочистительное, гравитные, асфальтный, хлопко перерабатывающий, фруктовый цех, где все трудовые процессы выполняются электричеством 39. Подобные примеры можно увидеть в Фархорском, Шахритусском, Кубодиянском и Пянджском, в Шартузском районах. Например, функционирует гравитно-сортировачный завод, хлопкоперерабатывающий, в горном ущелье находился кишлак, где жители пользовались отдельно, асфальтированная дорога, из Пянджа вода подается при напалготовный электроэнергии.

В Пархарском районе появился крупный населенный пункт на 50 000 аграрных земель. Вода подается в массив 4 – мощнейшими станциями. Развитие сельского хозяйства в этих районах и основанное на использовании электроэнергии, приняло в производственных процессах индустриальный характер. Практически во всех хозяйствах указанных районов в трудовых процессах электроэнергия используется большинством: в стрижке скота, доениякоров, резьба по камню, производстве асфальта, хлопкоперерабатывающих фабриках, заводах, очистка и консервировании овощей и фруктов, очистке зерна и т.д.

Районы приграничной зоны оборудованы вдоль границы двумя асфальтированными дорогами, на которых круглосуточно есть электрическое освещение.

Сегодня приграничные территории — это привлекательные зеленые зоны с множеством объектов культуры, парками, образовательными учреждениями, здравницами и т.д. Только в этих культурно- производственных изменениях, в приграничных районах, можно наблюдать постоянную миграцию населения из соседних и горных районов.

В третьем параграфе второй главы «**Использование электроэнергии в культурной деятельности системе образования юго-восточных районов Таджикистана**» рассмотрены исторические процессы, отражающие роль электричества в изменении культуры и улучшении жизни населения в юго-восточных регионах Таджикистана. Положительная роль электричества была доказана при освещении приграничных воинских частей и населенных пунктов, при освещении домов крестьян, которые отказались от керосиновых ламп и безбоязненно выходили из своих домов на улицы, магазины, медицинские учреждения, культурно-просветительские центры и т. д. В этом параграфе особо отмечалось, что в 1960-70-е годы особенно в годы независимости. Во всех приграничных районах были проложены высоковольтные электрические кабели, и необходимое количество электроэнергии непрерывно подавалось в села и дома дехкан. Утверждается, что электричество позволило построить дороги с твердым покрытием во всех приграничных районах, построить учреждения образования, культуры, здравоохранения, малые промышленные предприятия и т.д. Именно в этом направлении большая роль электричества была доказана на примере электрификации сел приграничного региона Таджикистана.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

2. Основные научные результаты диссертации

На основе всестороннего изучения материалов архива Хатлонской области, архивов юго-восточных районов, Центрального государственного архива Республики Таджикистан, научной литературы и мемуаров, литературы периодических изданий, партийных архивов пришли к следующим выводам:

- с первого дня установления Советской власти юго-восточные районы считались регионом особой важности, напрямую связанным с безопасностью страны. Поэтому, основное внимание правительство области и республики сосредоточило на развитии социально-экономической и культурной сферы этих районов» [З-А];

- приграничные регионы были обеспечены не только хорошими условиями контроля для поддержания своей безопасности, но и лучшими возможностями для развития, большим количеством сельского населения, в основном таджиков, во всех сферах, включая производство, образование, культуру и быт [4-А];

- в начале 20-х годов XX века в стратегических точках наиболее небезопасных приграничных районов были установлены необычные электродвигатели, которые помимо пограничных частей обеспечивали электроэнергией также приграничные населенные пункты и приграничные колхозы и совхозы [2-А], [3-А];

- в конце 20-х и начале 30-х годов 20-го века, для обслуживания административных зданий столицы республики, областей, районов и сел, в первую очередь завозились небольшие дизель-заправочные станции. Из их общего числа - 52 дизельные станции были установлены в воинских частях, расположенных на границе и в приграничных районах населенных пунктов, которые обслуживали приграничные населенные пункты юго-восточных округов. Одновременно с усилением пограничных воинских частей, были проложены линии электропередачи, которые обеспечивали электроэнергией не только: пограничные воинские части, но и различные близлежащие населенные пункты [2-А], [4-А];

- следует отметить, что ничто не может сравниться с преобразующей ролью электричества. Все территории юго-восточной части страны, состоящие из опасных и труднопроходимых горных районов, были обеспечены электроэнергией. Электричество широко использовалось для освещения жилых домов и объектов культурно-бытового назначения [4-А], [6-А];

- одним из преимуществ советской власти в Таджикистане было то, что власть создала все условия для полного раскрытия научно-образовательных способностей и таланта людей, их стремления овладеть достижениями научно-технической революции, в результате чего появились учёные, изобретатели и энергетики. [2-А], [3-А];

- началась разработка недр страны, в том числе водных и энергетических ресурсов. Были построены энергетические предприятия, показавшие их превосходство над другими

движущими силами производства. Широко использовались достижения энергетики как основная производительная сила в трудовых процессах производства. Превращение Таджикистана в индустриально-аграрную страну считалось одной из программных задач правительства [3-А], [6-А], [8- А], [12-А];

- в середине 1950-х - начале 1960-х годов, начался процесс освоения энергетических ресурсов реки Вахш, были построены несколько ГЭС средней мощности, Перепадная, Центральная, а позже и Сарбандская ГЭС. Это позволило удвоить энергомощности во всех южных регионах страны, включая Кургантюбинскую область, Кулябскую область и районы области [2-А], [3-А];

- обилие электроэнергии в центральной части Таджикистана, юго-восточных регионах, в том числе с вводом в эксплуатацию первых агрегатов Нурекской ГЭС, предоставило широкие возможности для использования электроэнергии в народном хозяйстве, для нужд населения и культурных объектов республики. Только в Фархарском районе, мощность Нурекской ГЭС позволила с помощью высоковольтных энергетических насосов снабдить водой более 50 тысяч гектаров пустырей, которые веками были без воды. Именно в результате подачи электричества в регион, его культурный облик радикально изменился [1-А], [2-А], [3-А];

- обилие электроэнергии позволило широко развернуть научно-исследовательскую и геологоразведочную деятельность и одновременно улучшить производство в юго-восточных регионах. Например, промышленность по переработке соли возникла вокруг больших соляных холмов в районах Хамадони и Восе. В этих районах действуют 9 предприятий по переработке сырья, в Кумсангирском районе построена крупнейшая животноводческая ферма общим объемом 20 тысяч голов [2-А], [3-А];

- благодаря демократическому развитию советской эпохи, развитию творческой рабочей силы, соблюдению всех правил поведения трудящегося и укреплению его правового положения в обществе, Таджикистан стремительно развивался и обогащал свой экономический потенциал. По экономическим показателям после территориально- административного деления, республика в 50 раз превзошла таджиков, проживающих в соседнем Афганистане: в стране действует более 4000 промышленных

предприятий различных активных форм и размеров, продукция которых поставлялась более чем в 100 стран мира [2-А], [3-А], [4-А];

- в связи с распространением научно-технических знаний среди местного населения – таджиков, полностью изменились формы и направления познавательного процесса научно-технических знаний, изучения и использования природных ресурсов страны. Появление ученых с глубокими научно-техническими знаниями во всех областях, в том числе и в энергетике, полностью изменило познавательный процесс в сфере естественно-технических знаний. В начале XX века в таджикском обществе появились инженерно-научные идеи, научно-техническая интеллигенция - учёные, инженеры в области энергетики ; ; [1-А],[3-А];

- строительство новых энергетических объектов полностью изменило весь технологический процесс, привело к бурному развитию производительных сил, появлению новых производств, увеличению объемов и совершенствованию производства материальных ресурсов [1-А], [2-А];

- в Таджикистане выросла новая инженерно-техническая интеллигенция, являющаяся разработчиком энергетической науки и технологий. Создавались малые, средние и крупные промышленные объекты. Качественно изменились также развитие производства, технологии и объемы материального производства, характер и направления социально-экономического развития республики, а также культурная жизнь населения страны. Энергетики изменили экономический имидж страны [6-А], [7-А];

- с исторической точки зрения период независимости Таджикистана очень краток, но ему нет равных по масштабу практической работы, проделанной в стране на пути к независимости. В частности, более важные результаты достигнуты в сфере развития энергетики, и их внедрение в экономику страны является эффективными [4-А], [7-А];

- в первые годы независимости энергетическая отрасль понесла большие потери. Было разрушено большое количество электрических сетей, вспомогательных электростанций. Производство электроэнергии снизилось до 2 млрд. кВт/с., страну покинули более 500 энергетиков [4-А], [7-А], [8-А];

- новое правительство страны подготовило и утвердило

комплексную программу восстановления, реконструкции и опережающего развития топливно-энергетической отрасли. За короткий период были построены 4 мощные тепловые электростанции, более 10 гидроэлектростанций, в том числе ведущая гидроэлектростанция страны – Рогунская, более 150 малых электростанций, практически был ликвидирован дефицит электроэнергии [4-А], [7-А], [8-А];

- благодаря широкому использованию электроэнергии, на всех производственных этапах экономики, экономический потенциал страны значительно увеличился, Таджикистан вошел в десятку развивающихся стран; [4-А] [8-А];

- электрификация сыграла решающую роль в культурных процессах и преобразованиях городов и сел, было электрифицировано 99% сельских районов республики, высокими темпами развивается система образования, науки и культуры своевременные программные меры Правительства страны, опыт непрерывной работы всех организаций связанных с энергетической отраслью, способствовали увеличению ее объема и энергетического потенциала. Производство электроэнергии в стране выросло с 15 млрд. кВтч в 1994 году, до 21 млрд. кВтч в 2021 году [2-А], [3-А];

- на основе материалов социального, экономического и культурного развития юго-восточных регионов в современное время можно сделать вывод, что экономический и культурный облик страны, в том числе ее юго-восточных регионов, быстро меняется только в юго-восточных районах республики, за короткий период, количество общеобразовательных школ, культурно-просветительских учреждений, учреждений здравоохранения, спортивных сооружений, образцовых домов увеличилось в 1,5-2 раза [3-А], [5-А];

- широко доступная дешевая электроэнергия, даёт населению юго-восточных районов возможность освещать электричеством жилые дома, культурно-бытовые учреждения, дороги благодаря бесплатному доступу к электроэнергии, жители юго-восточного региона могут беспрепятственно смотреть телепрограммы своей страны; [5-А],[7-А],

- за годы независимости значительно возросли производственные мощности, экономические показатели, культурный уровень, полностью изменилась духовно-психологическая атмосфера в юго-восточных регионах

Таджикистана. Во всех районах и приграничных городах, были обеспечены электрическим освещением широкие и пешеходные дороги, созданы новые зеленые зоны, улицы и т. д [4-А], [7-А], [10-А];

- согласно выступлениям Президента страны, на всей приграничной территории построено 70 пограничных постов, оснащенных современной техникой 40 Именно эта великая преобразующая сила электроэнергии используется в целях развития экономики, культуры, благосостояния населения юго-восточных регионов и всей страны [4-А], [7-А];

- принимая во внимание возможности топливно-энергетических ресурсов, делая уверенные шаги по их эксплуатации, можно констатировать, что в ближайшем будущем проблемы энергетического развития суверенного Таджикистана будут в центре внимания Правительства, специалистов и общественности республики. Первоочередными задачами государства являются устойчивое развитие энергетики и ее эффективное использование в экономике, образовании, науке и культуре. [1-А], [3-А];

- перспективы электрификации юго-восточных районов очень велики, так как по территории этого региона протекает река Пяндж, и её гидроэнергетические ресурсы достигают 100 миллиардов кВтч. Только Даштиджумская ГЭС может производить до 15 миллиардов кВт/ч электроэнергии в год.С этой точки зрения, богатые гидроэнергетические ресурсы региона создают благоприятные условия для дальнейшего развития экономики и культуры этого особого региона и страны в целом [4-А], [7-А].

3.Рекомендации по практическому использованию результатов

Материалы данного исследования можно использовать при планировании различных вопросов по истории таджикского народа, по истории народного хозяйства, культуре и энергетики Хатлонской области, в дополнительных исследованиях по истории и культуре областей и районов страны, при проведении отдельных курсов по истории энергетики страны и культурной жизни таджикского народа, при воссоздании и освещении основных вопросов политики советского правительства в социально-экономической сфере и культурном прогрессе приграничных регионов Таджикистана.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ И ЗАКЛЮЧЕНИЯ ДИССЕРТАЦИИ ИЗЛОЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА

I. Статьи, опубликованные в журналах, включенных в перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Алимардонов, Б.М. Влияние водно-энергетических ресурсов на развитие экономики Таджикистана / Б.М. Алимардонов // Научно-политический журнал Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан- 2020. - №3 (47). – С. 15-20.

[2-А]. Алимардонов, Б.М. Электрификация юго – восточных районов Таджикистана и его социально- культурное значение / Б.М. Алимардонов //Вестник Института языков (серия филологических педагогических наук, и история). - 2021.- №3 (43), С. 166 -173.

[3-А]. Алимардонов, Б.М. История поиска энергетических ресурсов и энергообеспечения горячих регионов Таджикистана / Б.М. Алимардонов // Вестник педагогического университета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. – 2022. - №6 (101). - С 295-300.

[4-А].Алимардонов, Б.М. Актуальные вопросыобеспечения населения приграничных районов электроэнергией. М.Х. Маликов Б.М. Алимардонов // Историк. – 2023. - № 1 (33). - С 72-77.

Статьи, опубликованные в других научных сборниках, журналах и конференциях:

[5-А]. Алимардонов, Б.М. Проблемы электроснабжения в горных районах Таджикистана / Б.М. Алимардонов // Вестникмедико-социального института Таджикистана. – 2022. - С 44-52.

[6-А]. Алимардонов, Б.М. Поглощение запасов-воды-энергии и ее влияние на социально-экономическую сферу / Б.М. Алимардонов // Вестникмедико-социального института Таджикистана. - Понедельник, 2023. - С 49-50.

[7-А]. Алимардонов, Б.М. Социально-экономическое

развитие Таджикистана в годы независимости / Б.М. Алимардонов. // Государственная независимость и возрождение культурно-исторического и педагогического наследия таджикского народа: - Российско-Таджикский Славянский университет. - Душанбе, 27-ноября 2020 г. - С. 181-186.

[8-А]. Алимардонов, Б.М. Энергетические ресурсы Таджикистана и опыт их освоения / Б.М. Алимардонов // Международная научно - практическая конференция на тему “Инженерные исследования, инновация и инвестиции в энергетику и промышленность”. Курган-Тюбинский Институт энергетики. - 25-апрель 2023 года. –С. 157-161.

[9-А]. Алимардонов, Б.М. Биогаз – альтернатива природному газу / Б.М. Алимардонов // 3-я ежегодная научно-практическая конференция с участием специалистов зарубежных стран. Вестник Таджикского медико-социального института Вестник медико-социального института Таджикистана. – Душанбе, 2023. - С. 95-96.

[10-А]. Алимардонов, Б.М. Строительство малых электрических электростанций и их социальная сущность / Б.М. Алимардонов // Международная научно-практическая конференция «Энергетика: состояние и перспективы развития». Технический университет Таджикистана имени академика М.С. Осими.– Душанбе, 20 декабря 2023. - С. 334- 338.

[11-А]. Алимардонов, Б.М. Потребление энергии в центральных точках теплоснабжения / Б.М. Алимардонов // Международная научно-практическая конференция «Энергетика: состояние и перспективы развития». Технический университет Таджикистана имени академика М.С. Осими.– Душанбе, 2023. - С. 488-490.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Алимардонов Бобохон Махмадиевич дар мавзӯи «Таърихи электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон (солҳои 20-уми асри XX – ибтидои асри XXI)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.02 - Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик)

Калидвожаҳо: таърих, энергетика, электрикунонӣ, ноҳияҳои ҷанубу шарқӣ, захираҳои обӣ-энергетикӣ, сохтмони иншооти энергетикӣ, истифодаи қувваи барқ, нерӯгоҳҳои хурди барқӣ, нерӯгоҳи барқии обӣ, даврони истиқлол.

Дар автореферат муҳимияти илмӣ-назариявӣ ва амалии мавзӯи таҳқиқот, мақсад ва вазифаҳои он, дараҷаи омӯзиш, мавҷудияти сарчашмаҳо, давраҳо, назария ва усулҳои истифодашуда ва натиҷаҳои асосии бадастомада зикр шудаанд. Дар он мундариҷаи асосиро масоили гуногуни энергетикӣ дар даврони шурӯӣ, аз ҷумла ҷанбаҳои таърихӣ ва электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон, захираҳои обӣ-энергетикӣ, таҷрибаи аз худ кардани захираҳои энергетикӣ ва электрикунонии иншооти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маданӣ-маишии ноҳияҳои мазкур ва тайёр кардани мутахассисон-энергетикҳо, ки дар адабиёти илмӣ нокифоя баррасӣ гардида, ба таҳқиқ ва баррасии алоҳида ниёз доранд, ташкил медиҳад.

Омӯзиши масъалаҳои умдаи сохтмони энергетикӣ ва электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар даврони истиқлол, аз ҷумла барномасозии нави сохтмони иншооти энергетикӣ ва электрикунонӣ, хусусиятҳои ҳоси истифодаи қувваи барқ дар хоҷагии деҳот ва корхонаҳои саноатӣ, электрикунонии соҳаҳои маданияту маишии аҳолии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон меҳвари таҳқиқоти муаллифро ташкил додаанд. Пажӯҳиш дар заминаи таҳлилу баррасии осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, китобҳо, монографияҳо, диссертатсияҳо, мақолаҳо ва маҷмуаҳо, ки ба таърихи электрикунонии ноҳияҳои ҷанубу шарқии Тоҷикистон дар даврони шурӯӣ ва Истиқлолият бахшида шудаанд, амалӣ гардидааст.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Алимардонова Бобохона Махмадиевича на тему «История электрификации южных и северных районов Таджикистана (20-е годы XX – начало XXI веков)» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – Отечественная история (история таджикского народа)

Ключевые слова: история, энергетика, электрификация, южные и северные регионы, водно-энергетические ресурсы, строительство энергетических объектов, использование электроэнергии, малые электростанции, ГЭС, период независимости.

В автореферате изложена научно-теоретическая и практическая значимость темы исследования, её цели и задачи, степень изученности, наличие источников, периоды, использованы теоретические основы, и изложены основные полученные результаты. Основное содержание заключается в отображении различных вопросов, касающихся энергетики советского периода, в том числе исторические аспекты электрификации южных и северных районов Таджикистана, водно-энергетических запасов, опыта использования энергоресурсов и электрификации социально-экономических и культурно-бытовых объектов, а также подготовки специалистов-энергетиков, которые были недостаточно освещены в научной литературе требуют отдельного исследования. Исследование основных вопросов энергетического строительства и электрификации южных и северных регионов Таджикистана в эпоху независимости, в том числе новые программы строительства энергетических объектов и их электрификации, особенности использования электричества в сельском хозяйстве и промышленных предприятиях, а также электрификация культурно-бытовых территорий населения южных и северных регионов Таджикистана находится в центре внимания автора. Исследование проведено на основе анализа и обзора трудов отечественных и зарубежных исследователей, книг, монографий, диссертаций, статей и сборников, посвящённых истории электрификации южных и северных регионов Таджикистана в годы Советской власти и независимости.

ANNOTATION

to the abstract of the dissertation of Alimardonov Bobokhan Makhmadovich on the theme "History of electrification of south-eastern regions of Tajikistan (20th century - beginning of the 21st century)" for the degree of Candidate of Historical Sciences on speciality 07.00.02 - Native history (history of the Tajik people).

Keywords: history, energy, electrification, south-eastern regions, water and energy resources, construction of energy facilities, utilisation of electricity, small power plants, hydroelectric power plants, independence period.

The scientific-theoretical and practical significance of the research subject, its goals and objectives, the degree of study, the availability of sources, the periods, theories and methods used, as well as the main results obtained are mentioned in the abstract. It focuses on various energy issues in the Soviet period, including historical aspects of the electrification of southeastern Tajikistan, water and energy resources, the practice of developing energy resources and electrification of socio-economic and cultural and domestic facilities in these areas, and the training of energy specialists, which are insufficiently studied in the scientific literature and need separate studies and reviews.

The study of the main issues of energy construction and electrification of the south-eastern regions of Tajikistan during the period of independence, including new programmes for the construction of energy facilities and electrification, peculiarities of electricity use in agriculture and industrial enterprises, as well as electrification of cultural and domestic sectors of the population of the south-eastern regions of Tajikistan, also became the focus of the author's research. The study was based on the analysis and review of works of domestic and foreign researchers, books, monographs, dissertations, articles and collections on the history of electrification of the south-eastern regions of Tajikistan in the Soviet period and during the period of independence.